

פּלַח הַרִמּוֹן

”כּפּלַח הַרִמּוֹן רַקתָךְ - מַסּוּדְרִים דְּבַרְיָהֶם כַּסְדוֹר גַּרְעִינֵי הַרִמּוֹן”

(מִדְרַשׁ לִקְחָ טוֹב, שִׁיר הַשִּׁירִים ו', ז)

שאלות ותשובות בענייני

תפילות הימים הנוראים
בתקופת הקורונה

הרב יוסף צבי רימון

מהדורת שיינברג

אלול ה'תש"פ

מוקדש לזכרו של
חסיד במעשיו, תמים בדרכיו וצנוע בהליכותיו
אוהב ישראל, עסק בצרכי ציבור באמונה

מנחם מנדל שיינברג ז"ל

ב"ר נפתלי בנימין ושפרינצא ז"ל

מעמודי התווך של קהילת אנשי ספרד בברוקלין ניו יורק

נשא ונתן באמונה,

עשה תורתו קבע ומלאכתו ארעי

נולד בסאנוק פולין באלול בין השנים תרפ"ד-תרפ"ו

נפטר בשיבה טובה בביתו בברוקלין ניו יורק, נר ראשון של חנוכה תשע"ט

Shprintzy and Effy

תוכן העניינים

4	סימן א - זמן אמירת הסליחות.....
7	סימן ב - קיצור הסליחות בשעת הצורך.....
10	סימן ג - דיני אמירת סליחות ביחיד.....
15	סימן ד - התרת נדרים בזום בערב ראש השנה.....
18	סימן ה - החובה הבסיסית בתקיעת השופר.....
22	סימן ו - כיסוי פי השופר במסכה במהלך התקיעות.....
25	סימן ז - הלכות תקיעת שופר בקצרה.....
33	סימן ח - קיצור התפילה בציבור בראש השנה וביום הכיפורים (עקרונות).....
37	סימן ט - האם ניתן לומר "כל נדרי" ביחיד?.....
39	סימן י -תפילת נעילה מוקדמת.....
43	סימן יא - טבילה לפני ראש השנה ויום הכיפורים בקורונה.....
47	סימן יב - הזכרת נשמות ("יזכור") ביחיד בתקופת הקורונה.....

תרשים מסכם - חגי תשרי בקורונה

שאלות חדשות רבו צפו ועלו בתקופה המורכבת והמאתגרת שבה אנו נמצאים - תקופת הקורונה. שאלות אלו, שלא נשאלו מעולם, דורשות חשיבה מהי הפסיקה המתאימה כך שמצד אחד נשמור על בריאות הציבור ומצד שני נקיים את המצוות השונות בצורה הטובה ביותר האפשרית. רבות מן השאלות יצאו לאור בע"ה בספר שו"ת מסודר שנוציא בקרוב. בקובץ זה רוכזו השאלות הנוגעות לימים הנוראים הבאים עלינו לטובה, והוא נועד להבהיר לציבור את הפסיקות הלכה למעשה שנמצאות בתרשים הסיכום שבסוף קובץ זה ובחוברת ההנחיה שהוצאנו לקראת הימים הנוראים. התשובות קוצרו במעט כדי להתאימן לקובץ (נוסח קצר עוד יותר נמצא [באתר סולמות](#)). כדרכו של הרב רימון, התשובות כתובות בשיטת "הלכה ממקורה" - מן המקורות ועד ההלכה למעשה, ומפורטים בהן יסודות ההלכה וטעמיה יחד עם פסיקת ההלכה למעשה באופן שמתאים למציאות המיוחדת של ימינו.

בע"ה יעלו הדברים לרצון בפני הקב"ה ובפני הקוראים, ונתפלל שנוכה כולנו יחד לשנה טובה ומתוקה, שנת אחדות וחיבור איש עם רעהו, שנת בריאות ושמחה!

סימן א - זמן אמירת הסליחות

שאלה

שלום הרב, מחמת ההגבלות על מספר המתפללים בבית הכנסת אין אפשרות שכל המתפללים יאמרו סליחות בשעות הבוקר, ואף אין אפשרות לקיים יותר ממניין אחד בחצות הלילה. האם יש אפשרות להקדים יותר את הסליחות כדי לאפשר קיום של כמה מניינים?

תשובה

כתבו **הגאונים** (הובאו בטור, תקפ"א) שבעשרת ימי תשובה נהגו להשכים קום ולהרבות בסליחות ובתחנונים. וכן כתב **הרמב"ם** (הלכות תשובה פ"ג ה"ד):

ומפני עניין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצוות מראש השנה ועד יום הכיפורים יתר מכל ימות השנה, ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו להתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום.

למעשה נוהגים הספרדים להתחיל באמירת סליחות כבר בראש חודש אלול, בהתאם למנהג שהביאו **הרא"ש** (ראש השנה פ"ד הי"ד) **והשולחן ערוך** (תקפ"א, א), ואילו האשכנזים נוהגים להתחיל בדרך כלל באמירת הסליחות במוצאי שבת שלפני ראש השנה (רמ"א שם; משנ"ב ס"ק ו).

זמן אמירת הסליחות

מדברי הרמב"ם נראה שזמן אמירת הסליחות הוא סמוך לסוף הלילה (כך דייק מדבריו הרב פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, או"ח, ח"ב, סימן ק"ה). כך כותבים גם **הטור** (שם) **והמהרי"ל** (ימים נוראים, ה), שזמן אמירת הסליחות הוא באשמורת הבוקר (בשליש האחרון של הלילה). הטעם לכך הוא שבשלוש השעות האחרונות של הלילה הקב"ה שט בעולם ולכן זהו עת רצון (מגן אברהם תקפ"א, ס"ק א).

האם ניתן לומר סליחות קודם לכן בלילה? בספר המוסר (עמ' קלג; הובא בב"ח אות ג) כתוב שנוהגים לקום בחצות הלילה ולהתפלל עד אור הבוקר, ומכאן שניתן לומר סליחות כבר מחצות הלילה (עיינו מגן אברהם א, ס"ק ד, שמחצות ואילך זהו עת רצון). וכתב **הרב פיינשטיין** (שם) שזהו מנהג קדום:¹

המנהג שאנו רואין זה הרבה שנים עוד מדורות הקודמים שהיו מקומות שאמרו בחצות, והוא משום שעל פי הקבלה שהביא המגן אברהם הוי חצות עת רצון טובא.

האם ניתן לאחר את אמירת הסליחות לבוקר? הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחוה דעת, ח"א, סימן מ"ו) האריך בכך והעלה שניתן לומר סליחות במשך כל היום (עד השקיעה).

¹ ועיינו שם שדייק שאף הרמב"ם לא מתנגד לאמירת הסליחות בזמן זה.

האם ניתן לומר סליחות בין צאת הכוכבים לחצות הלילה?

המגן אברהם (תקס"ה, ס"ק ה) **והמשנה ברורה** (שם ס"ק יב) כותבים על פי האר"י והמקובלים (שער הכוונות, דרוש א' של ערבית, בסופו, עמ' שלט) שלפני חצות הלילה מתעוררים הדינים והגבורות ולאחר חצות מתעוררים החסדים ומידת הרחמים, ולכן אין לומר סליחות וי"ג מידות לפני חצות הלילה. וכן פסק בשו"ת יחיה דעת (שם), שאסור לומר סליחות לפני חצות.²

אולם בשו"ת אגרות משה (שם) כתב שבשעת הדחק, כהוראת שעה, ניתן לומר סליחות כשעתיים לפני חצות (כלומר סוף האשמורה הראשונה - שליש הלילה) כדי שלא יתבטלו לגמרי מאמירת סליחות:

אך אם הוא באופן שאי אפשר מחצות ולהלן ויתבטלו אותו הצבור מסליחות יש להתיר בגדר הוראת שעה גם מתחלה, כי בדברים אלו אין מקור מגמרא אלא הם מדברי רבותינו האחרונים על פי ספרי הקבלה, שמסתבר שאין בזה ענין איסור אלא שאין מועילין בכח י"ג מדות שיש הבטחה שלא יחזרו ריקם אלא כסתם תפלה, ולכן כדי שלא יתבטלו מלומר סליחות שלא יהיה להצבור שום התעוררות לתשובה טוב יותר לומר אף מתחלה הוראת שעה... ואם אפשר יכוון בשליש הלילה, שלהמחבר בסימן א' סעיף ב' שטוב להתחנן בשעות שהמשמרות משתנות שהתפלה רצויה אז.

כלומר, אף שלפי המקובלים אין לומר סליחות וי"ג מידות בין צאת הכוכבים לחצות הלילה, מסתבר שכונתם שרק אין לתפילה זו כוח מיוחד לעורר רחמים, אך בוודאי יש לה משמעות של תפילה רגילה. לכן אם אין אפשרות אחרת, ברור שעדיף לומר את הסליחות בזמן שבין צאת הכוכבים לחצות הלילה מאשר לבטל לגמרי את אמירתן (וכן כתב במשמרת שלום, סימן מ"א, ד).³ הרב פיינשטיין מוסיף שבתוך פרק הזמן שבין צאת הכוכבים לחצות הלילה, הזמן הטוב ביותר לאמירת הסליחות הוא שליש הלילה (כשעתיים לפני חצות), כיוון שבזמן זה התפילה רצויה.⁴

למעשה

במציאות רגילה רצוי לומר סליחות לאחר חצות או בבוקר. כשהדבר לא מתאפשר ניתן לומר את הסליחות במשך כל היום. ואם גם דבר זה לא אפשרי, לדעת האגרות משה ניתן להקל בשעת הדחק לומר סליחות כשעתיים קודם חצות (אך עדיף שלא יאמרו תחנון במקרה זה (שו"ע קל"א, ג ומשנ"ב שם ס"ק יח)).

² בשו"ת מהר"ם זכותא (סימן ל') כתב שהבעיה היא באמירת י"ג מידות (וכנראה גם תחנון) בלילה. אולם בשער הכוונות משמע שלדעת האר"י יש בעיה גם באמירת מזמורי הסליחות עצמם (אלו שבנויים מפסוקים), ומעין זה כתב בכף החיים (תקפ"א, ס"ק ג), שאין לומר אף מזמורים המשולבים בסליחות משום שאין לומר פסוקים בלילה (אלא רק תורה שבעל פה).

³ יש להעיר שמדברי כף החיים (שם ס"ק ב) והמקובלים המובאים בתשובת הגר"ע יוסף נראה שאמירת י"ג מידות לפני חצות הלילה היא לא רק תפילה שכוחה קטן יותר אלא דבר בעייתי שיש להימנע ממנו.

⁴ חיזוק לדעה זו ניתן להביא מדברי שולחן ערוך הרב (פסקי הסיידור, סדר תיקון חצות), שכותב על פי הזוהר שאמנם זמן אמירת תיקון חצות לכתחילה הוא חצות ממש, אולם בדיעבד ניתן לומר תיקון חצות כשעתיים קודם לכן, בזמן שהוא תחילת האשמורה האמצעית של הלילה, וגם זמן זה נקרא "חצות". מכאן ניתן ללמוד גם לעניין אמירת סליחות, שבדיעבד ניתן לאמרם כשעתיים לפני חצות גם לפי הנסתר.

הרב פיינשטיין הדגיש בתשובתו שההיתר הוא רק בשעת הדחק: "אבל צריך לפרסם ולהודיע שהוא רק הוראת שעה מפני הדחק רק בשנה זו ולשנה הבאה יאמרו סליחות בזמן". לכן בשנים רגילות עדיף לא להסתמך על היתר זה. אולם במציאות שלנו - אין לך שעת הדחק גדולה מזו. לכן, **אם רוצים לעשות כמה מניינים בזמנים שונים, ניתן לסמוך לכתחילה על דעת הרב פיינשטיין, וניתן לקיים מניין לאמירת סליחות גם שעתיים לפני חצות.**

כמו כן, מדברי הרב פיינשטיין עולה שמצד הדין הוא היה מוכן להתיר אמירת סליחות אפילו מיד אחרי צאת הכוכבים, אלא ש"אם אפשר יכוונו בשליש הלילה". לכן, כשיש מציאות של שעת הדחק ממש, **ניתן להקדים לומר סליחות אפילו מצאת הכוכבים.**

במציאות שלנו, במנייני חצרות ותפילה ברחוב, **בדרך כלל אי אפשר לומר סליחות אפילו שעתיים לפני חצות, כי הדבר מפריע לשכנים. לכן עדיף להקל בדבר זה, ולא לפגוע חלילה בשכנים ובגזל שינה.** ואמנם יש הסבורים שבמקרה זה עדיף לומר סליחות ביחיד אחר חצות הלילה או במהלך היום (עיינו משנ"ב תקס"ה, ס"ק יב; שו"ת יחיה דעת שם), אך מכיוון שלא מדובר על אירוע חד פעמי אלא על מציאות מתמשכת ובמצב של מגפה, נראה שיש להעדיף אמירת סליחות בציבור בין צאת הכוכבים לחצות.⁵ ואף שרוב הפוסקים כתבו לומר סליחות דווקא לאחר חצות, מסתבר שלפי הנגלה אין בכך איסור, והיו קהילות בעולם שנהגו כך כיוון שלא יכלו להתכנס בשעות אחרות, וכך למשל מובא **בסידור בית עובד** (סידור כמנהג הספרדים, ליוורנו, תרכ"ב, עמ' קפד): "נוהגים לומר בערבית אחר העמידה סליחות אלו מראש חודש אלול עד יום כפור". למרות זאת, בשנים רגילות צריך לעשות מאמץ גדול לומר סליחות לאחר חצות או במשך היום. במציאות קורונה, יש מקום להקל יותר כדלהלן.

לסיכום, סדר העדיפויות לזמן אמירת סליחות הוא כדלהלן:

- א. מחצות הלילה ואילך.
- ב. סמוך לתפילת שחרית (עד סוף זמן תפילה או עד חצות היום).
- ג. במשך כל היום כולו עד השקיעה (אם יש אפשרות, טוב להסמיך את אמירת הסליחות לתפילת מנחה, לפנייה או לאחריה).
- ד. החל משעתיים לפני חצות (עדיף ללא תחנון).
- ה. אם אין דרך אחרת, ובפרט אם יש אפילו חשש קל שהדבר יפריע לשכנים, ניתן לומר מיד לאחר צאת הכוכבים (ללא תחנון).

לדעת פוסקים רבים, בשנים רגילות עדיף לומר סליחות ביחיד ולא לנקוט בדרך ד' או ה'. אולם **בשנה זו ניתן לבחור בשעת הצורך אפילו בדרך ד' או ה' כדי לאפשר את קיומם של מניינים רבים וכדי שלא להפריע לשכנים במנייני החצרות.**

⁵ אמנם לפי שו"ע הרב (בהערה הקודמת) יש הבדל בין הזמן של כשעתיים לפני חצות (שנחשב בדיעבד כזמן חצות) לזמן שמיד אחרי צאת הכוכבים, אולם לפי רוב הדעות נראה שאין הבדל של ממש בין אמירת סליחות שעתיים לפני חצות או מיד אחרי צאת הכוכבים - לפי הנסתר שתי האפשרויות בעייתיות, ולפי הנגלה שתיהן לכאורה טובות. לכן, אף שהרב פיינשטיין כתב שיש עדיפות לאמירת הסליחות כשעתיים לפני חצות, במציאות שלנו אין סיבה לחלק בין זמן זה לאמירת סליחות מיד אחרי צאת הכוכבים.

סימן ב - קיצור הסליחות בשעת הצורך

שאלה

שלום הרב, בשנה זו ייתכן שנצטרך לקצר את אמירת הסליחות מפאת החום או כדי להספיק לקיים כמה מניינים בתוך בית הכנסת. כיצד ניתן לעשות זאת בשעת הצורך?

תשובה

כפי שכתבנו לעיל (סימן א), אמירת הסליחות יסודה במנהג ואיננה חובה גמורה. לכן, האפשרות לקצר את הסליחות קלה יותר. מכל מקום כדאי לשמור על המבנה הבסיסי של הסליחות, כפי שיפורט להלן. חשוב להדגיש **שכאשר יש אפשרות - יש לומר את הסליחות כרגיל**. הדיון להלן נוגע בעיקר למנייני הצרות (כאשר מזג האוויר לדוגמה מקשה על התפילה) או למקרה שהמניינים בבית הכנסת מתקיימים אחד אחרי השני ויש צורך לקצר אותם. כמו כן חשוב להדגיש **שמי שיכול להשלים בבית את הסליחות שהחסירו** (בהתאם לדיני אמירת סליחות ביחידות) - **בוודאי יש בכך דבר מבורך**.

מבנה הסליחות

המבנה הבסיסי של הסליחות מובא **בטור** (תקפ"א) בשם **רב עמרם גאון**:

מתחיל ש"ץ אשרי וקדיש, ומתחיל תחנונים ומסיים ואנחנו לא נדע וקדיש.

בסדר רב עמרם גאון (סדר אשמורות, ח"ב סימן קי"ז) מפורט מהם התחנונים: לך ה' הצדקה וכו', א-ל מלך יושב על כסא רחמים, י"ג מידות, שלוש פעמים פסוקים מלוקטים או פיוטי סליחות וביניהם י"ג מידות, וידוי, אשמנו מכל עם, לעינינו עשקו עמלנו, א-ל חנון שמך, עננו אבינו עננו, מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה, נפילת אפיים.

הלבוש (תקפ"א) מסביר שמבנה זה מקביל למבנה של התפילה (עיינו גם הררי קדם, ח"א סימן א', בשם הגרי"ד סולובייצ'יק):

- אשרי והפסוקים שאומרים אחריו הם כנגד פסוקי דזמרה.
- הסליחות עצמן וי"ג מידות הם כנגד תפילת עמידה (י"ג המידות בהקשר זה הם כנגד י"ג ברכות הבקשה שבשמונה עשרה).
- אחרי הסליחות אומרים וידוי ונפילת אפיים, כנגד אמירת תחנון בתפילה.
- לאחר הסליחות אומרים קדיש תתקבל, כמו בסיום התפילה.

אמירת קדיש תתקבל אחרי הסליחות היא דבר חריג, משום שבדרך כלל קדיש תתקבל נאמר רק אחרי תפילת עמידה. הלבוש (שם) מסביר, שכיוון שהסליחות בנויות כנגד התפילה, ממילא אומרים אחריהן קדיש כמו אחרי תפילת עמידה.

במה ניתן לקצר?

מרכז הסליחות הוא אמירת י"ג מידות הרחמים (לבוש שם). לכן, גם כאשר מקצרים את הסליחות, אין לוותר על אמירת י"ג מידות לפחות פעם אחת. בנוסף, כאמור, כדאי לשמור על המבנה הבסיסי של הסליחות, שהוא מבנה התפילה.

לכן, **כאשר הזמן מצומצם**, יש לומר רק את המבנה הבסיסי של הסליחות ולוותר על שאר הפיוטים, דהיינו: **אשרי** (ואחריו חצי קדיש), **חלק מפסוקי התחנונים** ("לך ה' הצדקה" עד "כי אתה שומע תפילה", ואז ידלגו ל"הנשמה לך... וסלחת לעווננו כי רב הוא". ואם יש זמן יאמרו את כל הפסוקים), **י"ג מידות** (ואחריהן גם את "סלח נא לעוון העם הזה...", עד אחרי "על עירך ועל עמך"), ולאחר מכן יאמרו **"זכור רחמך"** (עד "והארץ אזכור". ואם יש זמן יאמרו עד "בית תפילה יקרא לכל העמים"), **שמע קולנו, וידוי, ואנחנו לא נדע** וקדיש תתקבל.

עם זאת, שמעתי **ממו"ר הרב ליכטנשטיין זצ"ל**, שכדאי לכל הפחות לומר את הפיוט המיוחד לאותו יום (שיש לו פזמון חוזר ורגילים לומר אותו בית-בית, החזן והקהל), משום שהוא נותן ייחוד ליום זה (על אף שהלכתית הוא פחות חשוב). במקרה שלנו, אני מציע לומר **רק את הפזמון** של הפיוט המיוחד או רק **את הבית הראשון ואת הבית האחרון** (ואם יש זמן יאמרו את הפיוט כולו), ולאחר מכן י"ג מידות (ואז ימשיכו ל"זכור רחמך").

וידוי

אמירת וידוי בסליחות מוזכרת כאמור בסדר רב עמרם גאון. יש שנוהגים לומר את הוידוי שבסליחות שלוש פעמים (רמ"א, תר"ב; משנה ברורה ס"ק ו), ואף נתנו לכך משמעות (כנגד חטאים שומרתם שונה (רוקה, סימן ר"ו) או כנגד חטאים במחשבה, בדיבור ובמעשה (אשל אברהם (בוטשאטש), תקפ"א, על המג"א ס"ק יז). אולם לדעת **האר"י** (פרי עץ חיים, שער הסליחות פרק ח'; הובא בבאר היטב ס"ק ב) יש לומר וידוי פעם אחת בלבד, וזו גם דעת **הגר"א** (מעשה רב, אות רב), וכך נוהגים רבים כיום. לכן כאשר צריך לקצר את הסליחות, הרי שגם מי שרגיל להתוודות שלוש פעמים - יאמר וידוי פעם אחת בלבד.

למעשה

כדאי לומר באופן הבא:

- אשרי (ואחריו חצי קדיש).
- לך ה' הצדקה עד "וסלחת לעווננו כי רב הוא" (ואם יש צורך לקצר עוד, יאמרו "לך ה' הצדקה" עד "כי אתה שומע תפילה", ואז ידלגו ל"הנשמה לך... וסלחת לעווננו כי רב הוא").
- י"ג מידות (עד "על עירך ועל עמך")
- פיוט אחד - כדאי את הפזמון של אותו יום ולאחריו י"ג מידות (אם יש צורך לקצר ניתן לומר רק את הבית הראשון ואת הבית האחרון, או רק את הפזמון).
- זכור רחמך ה' עד אחרי שמע קולנו (אם יש צורך לקצר עוד, יאמרו "זכור רחמך" עד "והארץ אזכור", וידלגו ל"שמע קולנו").
- וידוי אחד (אם יש זמן יאמרו: א-ל רחום שמך..., עננו ה' עננו..., מי שענה...)
- נפילת אפיים, שומר ישראל (ואחריו קדיש תתקבל).

סליחות בעשרת ימי תשובה

ערב ראש השנה: למנהג האשכנזים, בערב ראש השנה מרבים בסליחות. אם יש צורך לקצר את הסליחות, יאמרו את הסליחות כמו בשאר הימים, ויוסיפו את הפיוט "אדון דין אם ידוקדק", ואת התחינה "יהי רצון מלפניך ה' א-להינו... שתהא השנה הזאת הבאה עלינו...".

אם יש יותר זמן כדאי לומר את הפיוטים המוזכרים להלן, ואם יש יותר זמן יאמרו גם את הפיוטים שבסוגריים (או רק את הבית הראשון והאחרון בכל פיוט):

- אשרי, חצי קדיש, "לך ה' הצדקה" עד
- "וסלחת לעווננו כי רב הוא"
- "ג מידות
- זכור רחמיך
- **זכור ברית אברהם ועקידת יצחק + י"ג מידות**
- על עירך ועל עמך
- [איכה אפצה פה + י"ג מידות]
- [אנא עוררה אהבתך הישנה + י"ג מידות]
- [אדון מועד + י"ג מידות]
- **אדון דין אם ידוקדק + י"ג מידות**
- [אדון בפקדך אנוש לבקרים + י"ג מידות]
- [אדון בשפטך אנוש רימה + י"ג מידות]
- **שלוש עשרה מידות + י"ג מידות**
- נפילת אפיים, שומר ישראל
- אל תבוא במשפט עמנו
- [שופט כל הארץ + י"ג מידות]
- זכור לנו ברית ראשונים, שמע קולנו
- יהי רצון מלפניך ה' אלקינו... שתהא השנה הזאת הבאה עלינו...
- וידוי אחד
- משיח צדקך, א-ל רחום שמך, מי שענה

עשרת ימי תשובה: כאשר צריכים לקצר, ניתן לומר סליחות כמו לפני ראש השנה, אבל להוסיף את הפיוט של העקדה שבכל יום (או שניים או שלושה בתים ראשונים ואת הבית האחרון), ולאחריו י"ג מידות.

ערב יום הכיפורים: כיוון שהסליחות ממילא מקוצרות, ראוי לומר את כולן.

מנהג הספרדים

אצל הספרדים יש נוסח קבוע לסליחות. העיקרון דומה לדברים שכתבנו כאן, ויש לבחור פרט למבנה הכללי, גם שני פיוטים לפני ראש השנה, ועוד שניים בעשרת ימי תשובה.

סיכום

כאשר מקצרים את הסליחות, כדאי לשמור על המבנה הבסיסי של הסליחות, שהוא מבנה התפילה, ובנוסף לא לוותר על אמירת י"ג מידות לפחות פעם אחת. לכן **כאשר הזמן מצומצם**, יש לומר רק אשרי, חצי קדיש, חלק מפסוקי התחנונים, י"ג מידות, "זכור רחמיך", שמע קולנו, וידוי, "ואנחנו לא נדע" וקדיש תתקבל.

כאשר הדבר מתאפשר יש לומר את הסליחות כרגיל, ואף מי שהיה במניין שקיצרו בו את הסליחות טוב שישלים בבית את הסליחות שהחסירו (בהתאם לדיני אמירת סליחות ביחידות).

סימן ג - דיני אמירת סליחות ביחיד

שאלה

שלום הרב, בשנה זו לצערנו יהיו רבים שייאלצו לומר את הסליחות ביחיד משום שהם חולים בקורונה או בבידוד. האם אפשר לומר סליחות ביחיד? אם יש חלקים מסוימים שצריך לדלג עליהם?

תשובה

באופן עקרוני סליחות הן תפילה ובקשה כלפי הקב"ה, וכשם שאדם יכול להתפלל ביחיד כך הוא יכול גם לומר סליחות ביחיד.⁶ אך ישנם כמה חלקים מן הסליחות שאי אפשר לומר ללא מניין, כפי שיפורט.

י"ג מידות

הטור (תקס"ה) כותב בשם **רב נתן** (אחד מן הגאונים) שאין לומר י"ג מידות ביחיד, ותמה על כך:

ואיני יודע מה חשש יש בדבר, שהרי אינו אלא כקורא בתורה שהרי לא אמרו חכמים אלא כל דבר שבקדושה כגון קדיש וקדושה וברכו.

כלומר, אמנם "דברים שבקדושה" כגון קדיש, קדושה או ברכו אומרים דווקא במניין (ברכות כא:; רא"ש מגילה פ"ז סימן ז'), אך אמירת י"ג מידות היא רק אמירת פסוקים ולכאורה אין חובה לאומרם דווקא בעשרה. וכן דעת **רבנו יונה והאבודרהם** (הובאו בבית יוסף שם), וכן כתוב **בספר המנהגים** (טירנא, ר"ח אלול; הובא בדרכי משה שם ס"ק ד).

אולם במקור הדברים מתבאר שהסיבה לאמירת י"ג מידות דווקא במניין היא לאו דווקא מפני שהן "דברים שבקדושה". וכך מובא **בסדר רב עמרם גאון** (סדר תענית) בשם רב נתן:

והכי אמר רבינו רב נתן, שאין מנהג אצלינו לומר שלש עשרה מדות אלא בצבור ואין רשות ליחיד לומר אותן בתפלתו אלא בצבור. ולואי כשהצבור מתקבצין ומתעניין ועושין צדקה ומבקשין רחמים ומכוונין את לבם לאביהן, הקב"ה מרחם עליהם ואין מואס תפלתן של רבים ועונה אותן... וכרת הקב"ה ברית עם משה ועם אבותינו שאין חזרות ריקם... לפיכך אין אומרין אותן אלא בצבור.

כלומר, י"ג מידות זו ברית מיוחדת שנכרתה עם הציבור, שה' לא ימאס בתפילת הרבים, וכיוון שזו ברית שנכרתה עם הציבור - רק הציבור רשאי לומר אותן.

⁶ **האור זרוע** (ח"ב, סימן תט"ז; הובא בשו"ת מהר"י וייל, סימן קל"ב, ובדרכי משה תקס"ה, ס"ק ד) כותב בשם הגאונים ש"אין ליחיד לומר סליחות ולא ויעבור". **הב"ח** (תקס"ה, אות ד) תמה על כך משום שהסליחות הן בקשות ותחנונים ואין כל מניעה לאומרן ביחיד. לאור זאת הסביר הבי"ח שכוונת האור זרוע שאין לומר סליחות עם "ויעבור" (דהיינו עם י"ג מידות), אך סליחות בלי "ויעבור" בוודאי גם היחיד רשאי לאומרן. לעומתו, **הט"ז** (ס"ק ה) סובר שכל הזכרה של ברית י"ג מידות (כגון "זכור לנו היום ברית שלוש עשרה") וכדומה מותרת דווקא בציבור ולא ביחיד, וזו הסיבה שהאור זרוע אסר לומר סליחות ביחיד. ולמעשה דעת רוב ככל הפוסקים כפי שכתב הבי"ח, שאין כל מניעה לומר את הסליחות ביחיד (**משנה ברורה** ס"ק יג). למעט י"ג מידות והקטעים שיידונו להלן.

עם זאת, ראשונים אחרים סוברים שהטעם שלא אומרים י"ג מידות ביחיד הוא אכן משום שהן דברים שבקדושה. כך למשל כותב הרשב"א (ח"א, סימן רי"א):

מסתברא לי שכל שאומרין דרך תפילה ובקשת רחמים אין נאמרין ביחיד וכדבר שבקדושה הן. כמו שאמרו באגדה, נתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור והראהו למשה בסיני, ואמר, כל זמן שישראל חוטאין כשיגיע עת צרה יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם.

נמצא אם כן שיש שני טעמים מדוע לא לומר י"ג מידות ביחיד: א. זוהי ברית שנכרתה עם הציבור ולכן רק הציבור רשאי לאומרן (רב נתן). ב. י"ג מידות הן דברים שבקדושה (רשב"א).

להלכה פוסק השולחן ערוך (תקס"ה, ה) שאין לומר י"ג מידות ביחיד, ונימק שאלו דברים שבקדושה:

אין היחיד רשאי לומר שלש עשרה מדות דרך תפלה ובקשת רחמים, דדבר שבקדושה הם.

אך ייתכן שאין כוונתו לפסוק שאלו דברים שבקדושה ממש אלא רק מעין דברים שבקדושה, שאין לאומרם ביחיד (וכן כתב בשו"ת בצל החכמה, ח"ה, סימן ס"א אות ג; והאריך בכך ברץ כצבי, ירח האיתנים, סימן ד'), ונמצא אם כן שהטעם העיקרי הוא שגילוי מידות הרחמים נעשה דרך כלל ישראל, ורק כשהציבור עומד יחד יש נוכחות שכינה המאפשרת את גילוי מידות הרחמים, ומשפיעה מתוך כך גם על היחידים.

הפסקה לאמירת י"ג מידות

האם יש נפקא מינה בין הטעמים? ייתכן שההבדל בין הטעמים קיים לגבי הפסקה לאמירת י"ג מידות. כאשר אדם נמצא בקריאת שמע או בא-להי נצור ושומע קדיש או קדושה, הוא מפסיק ועונה.⁷ האם עליו להפסיק גם לי"ג מידות? אם נאמר שי"ג מידות הן "דברים שבקדושה", לכאורה יהיה צריך להפסיק גם להן, אך אם הטעם לאמירתן בציבור נובע מאופיין הייחודי, מסתבר שאין להפסיק. למעשה כתב בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח, סימן מ"ד) שאין להפסיק, משום שגם אם י"ג מידות הן דבר שבקדושה הרי שאין חובה לענות להן.

באופן דומה יש לשאול אם אדם שלומד תורה צריך להפסיק ולענות לי"ג מידות? אם מדובר על דברים שבקדושה ייתכן שהוא צריך לענות, אך אם מדובר על ברית שנכרתה על הציבור ייתכן שמי שאיננו חלק מהתפילה לא צריך לנות. בשו"ת ציץ אליעזר (ח"א סימן ג) כתב שלא צריך לענות, וכן דעת הרב פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, או"ח, ח"ג, סימן פ"ט),⁸ אלא שכתב שלמעשה מנהג העולם לענות, מתוך הבנה שככל שיש יותר עונים מתעוררים הרחמים על הציבור ביותר.

⁷ לקדיש - למנהג האשכנזים מפסיקים רק ל"אמן יהא שמיה רבא", ואמן של "דאמירן בעלמא", למנהג הספרדים מפסיקים לחמשת האמנים הראשונים. לקדושה - מפסיקים רק לאמירת הפסוקים "קדוש", ו"ברוך". לדעת המשנ"ב לא מפסיקים ל"ימלוך", ולדעת שולחן ערוך הרב מפסיקים.

⁸ לדעתו, החובה לענות לקדיש ולקדושה נובעת משני טעמים: א. לכל אדם יש חיוב לקדש שם שמים. ב. כדי שלא ייראה כאילו איננו רוצה לקבל מלכות שמים. בי"ג אין חובה לענות ולכן טעם א' איננו קיים והחשש הוא רק מטעם ב', ולכן מי שלומד קעת ממילא מקבל על עצמו עול מלכות שמים בלימודו ולכן הוא לא חייב לענות.

"א-ל מלך"

ייתכן שיש הבדל נוסף בין הטעמים לגבי אמירת הקטע שלפני פסוקי י"ג מידות. אם הסיבה לאמירת י"ג מידות בציבור היא משום שהן "דבר שבקדושה", מסתבר שאין כל בעיה לומר את קטע הפתיחה ("א-ל מלך" או "א-ל ארך אפיים") ביחיד. אך אם הסיבה לאמירת י"ג מידות בציבור היא משום שזו ברית מיוחדת שנכרתה עם הציבור, ייתכן שגם את הפתיחה לי"ג מידות ניתן לומר רק בציבור משום שהיא מבטאת את הריצוי והרחמים המיוחדים שנאמרו דווקא בציבור, וכן דעת הגרי"ד סולובייצ'יק (הררי קדם, סימן א' ס"ק ה).

הלכה למעשה

כאמור, להלכה פוסק השולחן ערוך (תקס"ה, ה) שאין לומר י"ג מידות ביחיד. עם זאת, הרשב"א (שם) כותב שאם אומרים י"ג מידות שלא בדרך תפילה אלא "בדרך קריאה בעלמא", ניתן לאומרן אף ביחיד, וכך פוסק השולחן ערוך (שם).⁹

לכן למעשה, יחיד האומר סליחות ידלג על י"ג מידות (עיינו משנה ברורה שם, ס"ק יג; כף החיים קל"א, ס"ק כג) או יאמרן כקורא בתורה בניגון ובטעמים (שו"ת תרומת הדשן, סימן ח'). מי שאינו יודע לקרוא בטעמים, יכול לקרוא בניגון שבו הוא רגיל לקרוא בתורה, ואין הקפדה לומר דווקא בטעמים, אלא העיקר שלא ייראה כמתפלל (שו"ת אגרות משה, יורה דעה ח"ג, סוף סימן כ"א). ניתן לומר ביחיד גם את הפתיחה ("א-ל מלך" או "א-ל ארך אפיים"), אך אין חובה לאומרה ביחיד ורבים נוהגים לדלג על כך ביחיד.

האם ניתן לענות דרך זום?

במקום אחר ביארנו שניתן לענות על קדיש וקדושה דרך זום. לגבי י"ג מידות יש בכך סברה נוספת להתיר, שהרי רבו הדעות המתירות לומר י"ג מידות ביחיד, ופרט לכך, אם אמירת י"ג מידות בציבור היא מחמת שזוהי ברית מיוחדת שנכרתה עם הציבור, מסתבר שהיחיד להצטרף דרך זום וגם הוא נכלל בברית זו.

אמירת קטעים בארמית

הגמרא (סוטה לג.) אומרת שכאשר מתפללים בציבור ניתן לבקש בארמית, אך כאשר מתפללים ביחיד אין לבקש בארמית, כיוון שמלאכי השרת אינם מבינים ארמית. רש"י (ד"ה יחיד) מבאר, שהיחיד צריך סיוע של מלאכי השרת (ולכן צריך להתפלל בלשון שהמלאכים מבינים), ואילו תפילת הציבור עולה ישירות לה' ואינה צריכה סיוע.

להלכה פסקו הר"ף (ברכות ז. מדפיו) והרא"ש (ברכות פ"ב סימן ב') שהיחיד לא יתפלל בלשון ארמית,¹⁰ ולאור זאת כתבו מחזור ויטרי (סימן קכ"ח) והאור זרוע (ח"ב סימן ב') שהיחיד לא יאמר את קטעי התפילות

⁹ לדעת הב"ח (שם), האור זרוע חולק על הרשב"א וסובר שיחיד לא אומר י"ג מידות אפילו בניגון ובטעמים. אך למעשה מסתימת הפוסקים נראה מוסכם שיחיד יכול לומר י"ג מידות בניגון ובטעמים.

¹⁰ לדעת הר"ף אין ליחיד להתפלל בכל לשון מלבד עברית. אולם לדעת הרא"ש הבעיה בתפילת היחיד היא רק בלשון ארמית, אך בשאר הלשונות יכול היחיד להתפלל.

שבארמית (כגון יקום פורקן). אולם לדעת **תלמידי רבנו יונה** (ברכות שם), כאשר אומרים נוסח שקבוע לציבור גם היחיד יכול לומר בארמית (ועיינו שו"ת תורה לשמה, סימן מ"ט).

הדעות השונות הובאו **בשולחן ערוך** (ק"א, ד), ולהלכה נראה שהוא פוסק שאין לומר תפילות בארמית ביחיד אפילו אם הנוסח שלהן קבוע לציבור, וכך פוסקים **המשנה ברורה** (ס"ק יט; תקפ"א, ס"ק ד) ושו"ת **יביע אומר** (ח"א, או"ח, סימן ל"ה). לכן, מי שמתפלל סליחות ביחיד צריך לדלג על הקטעים בארמית שבסוף הסליחות ("רחנמא דעני", "מחי ומסי", "מרן דבשמיא").

מכל מקום, מי שרוצה לומר גם קטעים אלו ביחיד יש לו על מה לסמוך. ראשית, ראינו שלדעת רבנו יונה מותר ליחיד לומר בארמית תפילות בנוסח שקבוע לציבור (ודעה זו אף הובאה בשולחן ערוך). פרט לכך, **בתשובות הגאונים** (הרכבי, סימן שע"ג) ובדברי **רבי יהודה החסיד** (ספר גימטריאות, עניינים שונים, סימן קפ) מבואר שרק אם אדם שואל דרך המלאכים (בדומה לתפילת "מכניסי רחמים") אין לו להתפלל ביחיד בארמית, אך אם הוא מבקש **ישירות מה'** הוא יכול לבקש גם בארמית (ועיינו כף החיים תקפ"א, ס"ק כו).¹¹

למעשה, המנהג המקובל הוא שהיחיד מדלג על הפיוטים הנאמרים בארמית, אולם מי שרוצה לאומרם - רשאי, ויתפלל ישירות אל ה', ללא מלאכים וללא אמצעים.

קטעים נוספים

וידוי: אומרים כרגיל גם ביחיד.

אבינו מלכנו: בשו"ת שבות יעקב (ח"ג, סימן מ"ב) כתב שבוודאי ניתן לומר אבינו מלכנו ביחיד:

ועל דבר לומר אבינו מלכנו ביחיד לא ידעתי למה לא יאמרו ביחיד, הלא עיקר התפלה הוא תפלת יחיד, וכן מבואר להדיא בתשובת הריב"ש סימן תקי"ב. גם בקיצור שני לוחות הברית כתב כן בשם הגדולים, דיש לאומרו ביחיד.

נפילת אפיים: הרמ"א (קל"א, ב) פוסק שאם אין ספר תורה לא נופלים אפיים.¹² לכן, אדם שמתפלל ביחיד בביתו לא נופל אפיים אלא אומר את המזמור ללא נפילת אפיים, בישיבה (ולא בעמידה).¹³ והמנהג בירושלים ליפול אפיים גם ללא ספר תורה.

¹¹ באופן כללי יש להעיר שתפילה דרך המלאכים נידונה רבות בפוסקים והיא איננה דבר פשוט, ואכמ"ל.

¹² גם מי שמתפלל בחצר של בית הכנסת, לא יפול אפיים אם אין שם ספר תורה, אלא אם כן, רואה את ארון הקודש (משנ"ב ס"ק יג). ונראה, שדי בכך שהאדם נמצא במקום שעקרונית ניתן לראות ממנו את ארון הקודש, גם אם לא רואה כעת בפועל. בנוסף, אם חלק מהציבור רואה את ארון הקודש ונופל אפיים כל הציבור יכול ליפול אפיים (כך עולה מדברי הרמ"א, שיחיד שנמצא בביתו בשעה שהציבור מתפללים בבית הכנסת יכול ליפול אפיים. ואמנם דעת הלבוש שניתן ליפול אפיים רק אם שומע את המתפללים, אבל פשטות הרמ"א להקל גם ללא זה. וכיוון שכל הדין שלא נופלים אפיים כשאינו ספר תורה מחודש, נראה להקל כפשטות הרמ"א, וגם דרך זום, כפי ששמע מהמשנ"ב (ס"ק טו) שהעיקר שהציבור אומרים תחנון בשעה זו).

¹³ **השולחן ערוך** (קל"א, ב) פוסק שלעולם לא נופלים אפיים, אך בכל זאת צריך להקפיד לומר את המזמור בישיבה ולא בעמידה, ולכן כך ינהג היחיד המתפלל בביתו. עם זאת, אם אין אפשרות לשבת אומרים את המזמור בעמידה (משנ"ב ס"ק י).

לסיכום

היחיד יכול לומר סליחות בתנאים הבאים:

- י"ג מידות - לא יאמר, אבל ניתן לומר בטעמים, וגם ניתן לומר את ההקדמה ("א-ל מלך"). למרות זאת, המנהג המקובל אצל רבים הוא שהיחיד מדלג על י"ג מידות ועל ההקדמה שלהן.
 - וידוי - יאמר כרגיל.
 - נפילת אפיים - יאמר בישיבה, ואם הוא נמצא במקום שאין בו ספר תורה יאמר בלי נפילת אפיים (ובירושלים נהגו ליפול אפיים גם אם אין ספר תורה).
 - קטעים בארמית - לא יאמר (ואם רוצה לומר יש לו על מה לסמוך).
 - אבינו מלכנו - יאמר כרגיל.
 - אמירה דרך זום - יחיד רשאי לומר עם הציבור י"ג מידות ואת הקטעים שבארמית.
- בוודאי יש עניין מיוחד לומר סליחות בציבור, במקום שיש בו השראת שכינה, ומתוך ידיעה שתפילת הציבור מתקבלת במיוחד. אך גם כאשר אין מניין ישנה חשיבות גדולה מאוד לאמירת סליחות ביחיד. ה' שומע תפילת כל פה, ובמיוחד כאשר מרבים בסליחות ובתחנונים. יתירה מזו, כאשר אדם אומר סליחות ביחיד מתוך אילוץ, ובאמת הוא משתוקק להיות עם הציבור - יש בכך זכות גדולה ומעלה גדולה, כי האדם באמת רוצה להיות קשור אל הציבור, "ונפשו קשורה בנפשו", ולכן יש כאן חיבור לציבור גם כאשר האדם נמצא לבדו ומתפלל ביחיד.

סימן ד - התרת נדרים בזום בערב ראש השנה

שאלה

בערב ראש השנה נוהגים לעשות לאחר תפילת שחרית התרת נדרים. מה יעשו אנשים שאינם יכולים להגיע לבית הכנסת משום שהם בכידוד או שהם בקבוצת סיכון ואינם רוצים לצאת מביתם? האם יש אפשרות לעשות התרת נדרים בטלפון או בזום?

תשובה

התרת נדרים על ידי שליח

הגמרא (נדרים ח:) אומרת שבעל יכול להיות שליח עבור אשתו כדי להתיר את נדריה בפני בית דין (בתנאים מסוימים). האם אדם יכול להיות שליח גם עבור אנשים אחרים?

הר"ן (נדרים שם) כותב שלדעת **התוספות** ניתן למנות שליח עבור התרת נדרים. לדעתם, חידוש הגמרא הוא שאפילו בעל יכול להיות שליח עבור אשתו, על אף שיכול להיות שהוא לא ידייק בדבריו כדי שיתירו את הנדר (משום שנדרי אשתו משפיעים גם עליו), אך לגבי אדם אחר ברור ששליחות מועילה משום שאין לשליח כל נגיעה בהתרת הנדר.

הר"ן אף מוסיף בשם **רבנו שמשון** שאדם יכול לשלוח לבית הדין מכתב שבו הוא מודיע שהוא מתחרט על הנדר, ובית הדין יכול להתיר את הנדר משום שדי בכך שבית הדין יודע שהנודר התחרט על הנדר, ואין צורך בנוכחות הנודר בבית הדין בשעת התרת הנדר. לדעת **הרשב"א** (הובא בשו"ת הריב"ש, סימן ש"ע) אף יש בכך עדיפות על פני התרת נדרים על ידי שליח.

אולם לדעת **הרמב"ם** (שבועות פ"ו ה"ד), אדם אחר איננו יכול להיות שליח להתרת נדרים, אלא רק בעל לאשתו, וכתב **הריב"ש** (שם) שלדעתו גם שליחת מכתב לא מועילה, והתרת נדרים אפשרית רק בנוכחות הנודר. הוא מוכיח את דבריו מהמדרש על יפתח ובתו, שם מסופר שיפתח לא הסכים ללכת לפנחס כדי להתיר את נדרו (כי הוא היה "ראש קציני ישראל" וחשב שיש בכך פחיתות כבוד):

ואם היה אפשר על ידי שליח או מפי הכתב, למה לא עשה כן כדי להציל את בתו, שהרי לא היו מקפידין אלא שלא ילך האחד לחבירו לפי לשון המדרש. אלא בודאי בפניו ממש בעיניו כדברי הרמב"ם ז"ל.

כיוון שיפתח לא שלח שליח או מכתב כדי להתיר את הנדר (ומבלי שתהיה פגיעה בכבודו), מוכח שאי אפשר להתיר אלא אם כן הנודר מגיע ישירות לבית הדין, וכדברי הרמב"ם.

הריב"ש לא מכריע במחלוקת זו, אם כי הוא כותב שראוי לחוש לדברי הרמב"ם. אך **השולחן ערוך** (יו"ד רכ"ח, טז) פוסק כדעת הרמב"ם על פי **הריב"ש** שצריך הנודר לבוא לבית הדין, ואי אפשר להישאל על ידי שליח, וכתב **הט"ז** (סק"ב) שאף התרה על ידי מכתב לא אפשרית, אלא צריך שהנודר יבוא אל בית הדין.

התרת נדרים בטלפון או בזום

לאור האמור לכאורה אי אפשר להתיר נדר בטלפון או באמצעות זום, כיוון שצריך שהנודר יבוא בעצמו לבית הדין. אך יש לעיין מדוע אי אפשר להתיר על ידי שליח? ניתן להבין זאת בשתי צורות: א. ייתכן שנדר נחשב כמו **דין**, וכשם שצריך לדון אדם בפני בית הדין הוא הדין במקרה זה (עיינו קרבן נתנאל על הרא"ש, נדרים פ"א אות ס; קרן אורה נדרים ח:). לפי זה מסתבר שאי אפשר להתיר נדרים בטלפון או בזום (אם כי יש מקום לדון האם הנוכחות בבית הדין היא גזרת הכתוב או שמא נועדה כדי שיאמרו אמת, ואם כך גם בזום ייתכן שיש אפשרות כזו).¹⁴

ב. ייתכן שאי אפשר להתיר על ידי שליח כיוון שאי אפשר לברר היטב את הפרטים ומדוע באמת האדם רוצה להתיר את הנדר, והאם יש כאן חרטה או פתח כדי להתיר את נדרו. לפי זה בוודאי שניתן להתיר בטלפון או באמצעות זום, כיוון שכעת ניתן לשוחח איתו (ובזום אף ניתן לראות אותו).

למעשה

למעשה, לכתחילה בוודאי יש לעשות התרת נדרים בפני בית דין, אך במקרה הצורך, כגון אדם שנמצא בבידוד או באישפוז או שחושש לצאת מהבית בגלל הקורונה ניתן לעשות התרת נדרים באמצעות זום (ועקרונית אפילו באמצעות טלפון) מהסיבות הבאות:

א. על אף שהשולחן ערוך פוסק כדעת הרמב"ם, כתב **הפתחי תשובה** (ס"ק ט) שרבו החולקים על הרמב"ם, ולכן בשעת הדחק אפשר קצת להקל ולהתיר באמצעות שליח.

ב. בניגוד לדברי הט"ז, ייתכן שהשולחן ערוך מאפשר התרת נדרים בכתב (על אף שהוא אוסר התרה על ידי שליח), כיוון שלא מפורש בדבריו לאיסור, ואם כך מסתבר שניתן להתיר נדרים גם באמצעות טלפון או בזום.

ג. כפי שראינו, ייתכן שגם הרמב"ם כתב שאי אפשר להתיר נדרים באמצעות שליח רק מפני שהדברים לא יהיו מדויקים, אך אם ניתן לדבר ישירות עם הנודר ייתכן שאף הרמב"ם יודה שניתן. **ובשו"ת שבט הקהתי** (ח"ד, סימן רל"ט) כתב להקל לכתחילה מטעם זה להתיר נדרים בטלפון.

ד. ייתכן שבאמצעות זום, שניתן גם לראות וגם לשמוע את הנודר, הדבר נחשב כנוכחות לפני בית הדין (על אף שלעניין תפילה וברכות לא ניתן לומר שזו 'נוכחות' ואי אפשר לצרף למניין וכדומה), כי שני הצדדים רואים זה את זה ומדברים אחד עם השני באופן ברור.

כל הדברים הללו נכונים לגבי התרת נדרים פרטית הנעשית במהלך השנה. **לגבי התרת נדרים בערב ראש השנה, שהיא רק מנהג לחומרה, קל וחומר שניתן לסמוך על היתרים אלו ולעשות התרת נדרים באמצעות זום** (כאשר שלושה אנשים שהם בית הדין ישבו יחד, ויתירו לאחרים).¹⁵

¹⁴ כאשר מדובר על עדות **לבידוד** ולא על עדות **לקיום** ניתן להקל בכך, שהרי **השו"ע** (חומ"מ י"ז, ו) מיקל אפילו בשמיעת טענות באמצעות מתורגמן (עיינו פת"ש שם ס"ק יב). ועיינו **תחומין** לד, עמ' 292.

¹⁵ ביחס לנוכחות שלושת הדיינים במקום אחד נרחיב בע"ה בתשובה אחרת.

התרת נדרים לקבוצה גדולה בזום

בחלק מהאפליקציות המאפשרות פגישות וידאו (כמו למשל זום) אין אפשרות שישמעו את כולם מדברים יחד. כיצד אם כן יעשו התרת נדרים לקבוצה גדולה?

במצב כזה, אדם אחד יאמר את כל נוסח התרת נדרים, ואחר כך המשתתפים יאמרו (אחד אחרי השני): "גם אני מבקש להתיר את נדרי, ומצטרף לנוסח ההתרה שנאמר כאן". לאחר מכן הדיונים יאמרו את נוסח ההתרה ("הכל יהיו מותרים...") שלוש פעמים, ואחר כך יאמר כל אחד מהמשתתפים (אחד אחרי השני): "הרי אני מוסר מודעה לפניכם ואני מבטל מפאן ולהבא כל הנדרים וקבלות שאקבל עלי".¹⁶ ובע"ה יתיר לנו הקב"ה את נדרנו ואיסורנו ויכתוב ויחתום אותנו לחיים טובים, בריאים וארוכים ולשלום.

¹⁶ ייתכן שמצד הדין לא צריך למסור מודעה דווקא בפני בית דין (עיינו בתשובה על אמירת כל נדרי ביחיד, להלן סימן ט), אבל בכל זאת טוב יותר לומר בסיום התרת נדרים משפט שכולם מבינים את משמעותו, וכפי שכתבנו.

סימן ה - החובה הבסיסית בתקיעת השופר

שאלה

שלום הרב, בשנה זו נאלץ כנראה לקצר את התפילה בראש השנה. האם ניתן גם להפחית את מספר התקיעות בשופר (ביום השני)? מהו מספר הקולות המינימלי שצריך לשמוע כדי לצאת ידי חובת מצוות תקיעה בשופר?

תשובה

כמה קולות חייבים לתקוע?

הציווי בתורה על תקיעת השופר הוא "יום תְּרוּעָה יִהְיֶה לָכֶם" (במדבר כ"ט, א), כלומר: צריך להריע בשופר. המשנה (ראש השנה לג:) אומרת שלפני ואחרי כל תרועה צריך לתקוע תקיעה פשוטה, והגמרא מסבירה שדבר זה נלמד מהפסוק "וְהֶעֱבַרְתָּ שׁוֹפֵר תְּרוּעָה... תַּעֲבִירוּ שׁוֹפֵר" (ויקרא כ"ה, ט), כלומר לפני התרועה' ואחריה צריך 'להעביר שופר' ולתקוע תקיעה פשוטה. מאחר שה'תרועה' נזכרת בתורה שלוש פעמים, יש לעשות סדר זה שלוש פעמים: תקיעה, תרועה, תקיעה, ובסך הכול - **תשעה קולות**. במהלך השנים נוצר ספק מהי 'תרועה' - האם היא מה שקוראים היום 'שברים', 'תרועה' או 'שברים-תרועה'. לכן תיקן רבי אבהו שיש לעשות את כל האפשרויות: שלוש פעמים תשר"ת (תקיעה, שברים, תרועה, תקיעה), שלוש פעמים תש"ת (תקיעה, שברים, תקיעה) ושלוש פעמים תר"ת (תקיעה, תרועה, תקיעה) - סך הכל **שלושים קולות** (ראש השנה לד.; שולחן ערוך תק"צ, ב).¹⁷ נמצא אם כן **שהחובה הבסיסית בתקיעת שופר היא לשמוע שלושים קולות ובכך יוצאים ידי חובת המצווה מן התורה**.

בשחרית או במוסף?

בגמרא (ראש השנה לב:) מבואר שבתחילה היו תוקעים בתפילת שחרית (משום ש"זריזין מקדימין למצוות"), אבל בגלל גזירות המלכות החלו לתקוע במוסף (ועיינו תוספות שם ד"ה בשעת, מדוע ממשיכים לנהוג כך גם לאחר שבטלה הגזרה).¹⁸ לפי זה התקיעות העיקריות הן התקיעות על סדר תפילת מוסף - מלכויות זכרונות ושופרות, והן נקראות "תקיעות דמעומד".

¹⁷ כך הסביר הרמב"ם (שופר פ"ג ה"ב) את תקנת רבי אבהו. אולם הריטב"א (שם ד"ה אתקין) כותב בשם רב האי גאון שמן התורה כל שלוש האפשרויות טובות ויוצאים בהן ידי חובה, ותקנת רבי אבהו נועדה ללמד את הציבור שיוצאים ידי חובה בכל האפשרויות. להרחבה עיינו בדברי הרב מנחם מנדל כשר (יום תרועה - יום יבבא) ואכמ"ל.

¹⁸ טעם זה מובא גם בירושלמי (ראש השנה פ"ד מ"ח), אך שם מובא גם טעם נוסף שמסביר שמלכתחילה התקיעות נתקנו בתפילת מוסף מפני "שמצוות היום במוסף", דהיינו "שאז היא שעת רצון שיצא זכאי במשפט ולפיכך תוקעין במוסף שבו עולה הזכרון לטובה" (פני משה שם). ועיינו גם בפסיקתא רבתי (אות מ, "אמר רבי פנחס...").

הגמרא (זו). אומרת שלפני תפילת מוסף הוסיפו "תקיעות דמיושב"¹⁹, מפני שבתקיעות הנוספות אנו מערבבים ומבלבלים את השטן, שרואה שישראל מרבים לתקוע מעבר למצווה עצמה, ונסתתמות טענותיו (רש"י שם. ויש הסברים נוספים, ואכמ"ל).

כמה תקיעות הן "תקיעות דמעומד"?

לפי הדברים שראינו, פרט לשלושים קולות שלפני מוסף (תקיעות דמיושב) צריך לכאורה לתקוע שלושים קולות במוסף (כי אלו התקיעות העיקריות). זו אכן שיטת ה**ערוך** (ערוך ערב), **בעל המאור** (יא. מדפי הרי"ף) **והרי"ז** (שלט"ג י: מדפי הרי"ף אות ב), שלאחר כל ברכה במוסף תוקעים תשר"ת, תש"ת ותר"ת, וזהו המנהג המקובל כיום.

אולם בראשונים ובפוסקים יש אפשרויות נוספות:

א. **הרי"ף** (י:), **הרמב"ם** (שופר פ"ג ה"י), **התוספות** (ראש השנה לג. ד"ה שיעור) **והרא"ש** (פ"ד סימן י') כותבים שאחרי מלכויות תוקעים תשר"ת, אחרי זכרונות תוקעים תש"ת ואחרי שופרות תוקעים תר"ת (וזו הדעה הראשונה **בשולחן ערוך** (תקצ"ב, א)).

ב. **הבית יוסף** (תקצ"ב) כותב שהמנהג הוא לתקוע לאחר מלכויות שלוש פעמים תשר"ת, לאחר זכרונות שלוש פעמים תש"ת ולאחר שופרות שלוש פעמים תר"ת (וזו הדעה השנייה בשולחן ערוך).

ג. לדעת **רבנו תם** (הובא בתוספות וברא"ש שם) תוקעים אחרי כל ברכה תשר"ת, וכך כותב **הרמ"א** (שם)²⁰. לפי כל השיטות הללו לא תוקעים בתפילת מוסף את כל התקיעות הנדרשות. כיצד ניתן להבין זאת? הרי כפי שראינו, **עיקר התקיעות הן במוסף**, ואם כך, היה צריך להיות שדווקא במוסף נתקע בצורה מלאה! **הרמב"ם** (שם ה"ב) מיישב, שכיוון שתקעו כבר שלושים לפני מוסף, ממילא יצאו ידי חובה, ולכן לא מטריחים את הציבור, אלא מסתפקים בתשר"ת אחרי כל ברכה:

בדין היה שיתקעו על כל ברכה כל בבא מהן שלשה פעמים כדרך שתקעו כשהן יושבין, אלא כיון שיצאו מידי ספק בתקיעות שמיושב אין מטריחין על הציבור לחזור בהן כולן על סדר ברכות, אלא די להן בבא אחת על כל ברכה כדי שישמעו תקיעות על סדר ברכות.

כלומר, על אף שהוסיפו את התקיעות שלפני מוסף רק כדי לערבב את השטן, הרי שלמעשה **התקיעות שלפני מוסף הן התקיעות העיקריות והן אלו שיוצאים בהן ידי חובה**. לכן מברכים על תקיעות אלו (ראו ריטב"א שם באריכות, ואכמ"ל).

נדגיש - אף שכיום נוהגים לתקוע שלושים קולות בתפילת מוסף (כשיטת הערוך ובעל המאור), לפי רוב הראשונים ולפי השולחן ערוך והרמ"א צריך לתקוע במוסף רק באופן חלקי אין אלו עיקר

¹⁹ כיוון שמצד הדין התקיעות שלפי סדר הברכות הן החשובות והציבור צריך לשומען בעמידה הן מכונות 'תקיעות דמעומד', ואילו התקיעות שלפני מוסף פחות חשובות והתירו לציבור (אך לא לתקוע) לשבת בהן, ולכן הן נקראות 'תקיעות דמיושב'. אולם למעשה נוהגים לעמוד גם בתקיעות דמיושב, ראו עמ' 26.

²⁰ הסיבה לכך שהיא שגם אם נאמר שהתקיעה הנכונה היא תש"ת או תר"ת, אפשר בדיעבד לצאת ידי חובה בתשר"ת כיוון שבוודאי היה קול נכון והבעיה היא רק בעיה של הפסק. ואף שלכאורה היה יותר טוב לתקן לתקוע לאחר כל ברכה תשר"ת, תש"ת ותר"ת, לא רצה רבנו תם להוסיף עוד תקיעות רבות ולכן לא הורה לנהוג כך.

התקיעות. זאת ועוד - תקיעה זו נוהגת רק בתפילת הציבור, אבל **יחיד המתפלל אינו תוקע על סדר הברכות** (עיינו ראש השנה שם ושולחן ערוך תקצ"ב, א-ב).

תקיעות נוספות

מן האמור עד כה עולה שהמנהג הרווח היה לתקוע בין ארבעים לשישים קולות: שלושים קולות לפני מוסף ועוד 10, 12 או 30 קולות במוסף (לפי השיטות השונות). אולם בגאונים ובראשונים מופיע מנהג נוסף - להשלים את התקיעות **למאה קולות** כנגד מאה היבבות של אם סיסרא, ומסיבות נוספות (ערוך שם: תוספות שם).

היכן מוסיפים תקיעות אלו? יש נוהגים להוסיף שלושים קולות בתפילת לחש (פרט לשלושים קולות שתוקעים בחזרת הש"ץ) ועוד עשרה קולות אחרי חזרת הש"ץ, ויש נוהגים לתקוע רק בחזרת הש"ץ, ולהשלים ארבעים קולות אחרי מוסף (שלושים קולות אחרי קדיש תתקבל, ועשרה קולות לפני "עלינו לשבח").

סיכום

לסיכום, חובת התקיעה בשופר היא כזו:

- א. **מן התורה - תשע תקיעות** (תקיעה-תרועה-תקיעה, שלוש פעמים).
- ב. **תקנת רבי אבהו - שלושים תקיעות** (כי יש ספק מהי התרועה, ולכן עושים את כל האפשרויות: תשר"ת, תש"ת ותר"ת - שלוש פעמים).
- ג. התקיעה העיקרית היא על סדר התפילה (עקרונות - תפילת שחרית, אלא בגלל הגזרות התקיעות עברו לתפילת מוסף). אולם חז"ל תיקנו גם **תקיעות דמיושב** - שלושים קולות לפני תפילת מוסף, כדי לערבב את השטן, **ובתקיעות אלו יוצאים ידי חובה**.
- ד. **תקיעות דמעומד** - אף שכבר יצאו ידי חובה בתקיעות דמיושב, תוקעים גם בתפילת מוסף תקיעות דמעומד, שהן 10, 12 או 30 קולות (לפי המנהגים השונים בראשונים). ולמעשה תוקעים **שלושים קולות**.
- ה. **מנהג הגאונים** - להשלים למאה קולות.

הלכה למעשה - האפשרויות לקיצור התקיעות

- לאור האמור, אם אין אפשרות לתקוע את כל התקיעות מפאת לחץ זמן או חשש הידבקות וכדומה, ניתן לתקוע פחות קולות מאשר בשנים רגילות, לפי הדירוג הבא:
- א. אם יש לחץ גדול אפשר להסתפק בכך שתוקעים **שלושים תקיעות לפני מוסף**.
 - ב. אם יש יותר זמן, יתקעו **שלושים תקיעות לפני מוסף**, ופרט לכך לתקוע **תשר"ת לאחר כל ברכה** (והספרדים והתימנים יתקעו תרש"ת במלכויות, תש"ת בזכרונות ותר"ת בשופרות) בתפילת לחש או בחזרת הש"ץ (לפי מנהגים השונים לגבי תקיעה בתפילת לחש).
 - ג. אין לחץ גדול כל כך, ראוי לתקוע **שלושים תקיעות לפני מוסף** ועוד **שלושים תקיעות במוסף** (או בלחש או בחזרת הש"ץ).

למרות כל מה שכתבנו, מומלץ לתקוע בשופר מאה קולות כרגיל. ראשית, זהו דבר מאוד משמעותי לציבור, גם אם אין בו הכרח הלכתי. הציבור מחכה לכך וזהו החלק המרומם והמשמעותי ביותר בראש השנה. פרט לכך, **התקיעות אינן לוקחות זמן רב.** אם רוצים לקצר, אפשר לדלג על "היום הרת עולם" ועל "ארשת" או לומר אותם בלי מנגינה או שהציבור יאמר אותם בעצמו, כך שלא יקחו זמן רב, ולא יוותרו על התקיעות.

סימן ו - כיסוי פי השופר במסכה במהלך התקיעות

שאלה

שלום הרב, כמה מהמתפללים אצלנו חוששים שמא בזמן תקיעת השופר עולה הסיכון להידבקות מפני שהרוק היוצא מפיו של התוקע יחד עם עוצמת התקיעה עלולים להפיץ את הנגיף למרחק רב יותר. האם אפשר להניח מסכה על הפתח הרחב של השופר, או לחילופין שבעל התוקע ישאיר את המסכה על פיו בזמן התקיעה?

כמו כן, האם אפשר שפתח השופר יפנה כלפי מטה?

תשובה

ראשית אציין שלא ברור אם החשש מפני הידבקות בנגיף מחמת התקיעה אכן גדול יותר ומחייב מרחק רב יותר בין התוקע לשומעים. קשה לתת חוות דעת רפואית בנושא זה בלי בדיקה ומחקר. מכל מקום, מבירור קצר שעשיתי נראה שיש בכך ויכוח בין הרופאים, וחלקם סוברים שאכן כדאי לחשוש לכך. בהנחה שיש בכך תועלת האם מותר לבעל התוקע לכסות את פיו במסכה או לכסות את הצד הרחב של השופר?

עטיית מסכה

כאשר המסכה נמצאת על פיו של בעל התוקע (או על צידו הצר של השופר), הרי שפרט לכך שמבחינה טכנית כמעט בלתי אפשרי לתקוע כך בשופר, יש בכך בעיה של חציצה (עיינו ראש השנה כו:; רש"י שם כז. ד"ה ופיו; רמב"ן, דרשה לראש השנה; שולחן ערוך תקפ"ו, טז). לכן ברור שהתוקע איננו יכול לעטות מסכה בשעת התקיעות, ולא ניתן להניח מסכה על צידו הצר של השופר.

קול הברה

כאשר המסכה מונחת על צידו הרחב של השופר עלולות להיות שתי בעיות: א. החלשת קולו של השופר ("קול הברה"). ב. שינוי קולו של השופר. לגבי קול הברה אומרת המשנה (ראש השנה פ"ג מ"ז):

התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטם, אם קול שופר שמע - יצא, ואם קול הברה שמע - לא יצא.

מדברי המשנה עולה, שאם שומעים קול שופר יוצאים ידי חובה, אולם, אם שומעים קול הברה לא יוצאים ידי חובה.²¹ לכן מי שתוקע לתוך הבור יוצא ידי חובה רק אם הוא שומע קול שופר.

כיצד יודעים אם שומעים קול שופר או קול הברה? מדברי רש"י (ראש השנה כו: ד"ה אותן) עולה שכל אדם צריך לבחון בעצמו אם שמע קול שופר או קול הברה ולפי זה קובעים אם הוא יצא ידי חובה, וכך פוסקים הרמב"ם (הלכות שופר פ"א ה"ח) והשו"ע (תקפ"ז, א). אולם הרא"ש (ראש השנה פ"ג סימן ח') חולק על

²¹ נציין כי מדין זה אנו לומדים שעיקר מצוות השופר איננו רק התקיעה אלא השמיעה. זו גם הסיבה שמברכים "לשמוע קול שופר" ולא "לתקוע בשופר" (טור תקפ"ה). ויש להאריך בזה ואכמ"ל.

רש"י וסובר שלאדם קשה להבחין בעצמו אם הוא שומע קול שופר או קול הברה, ולכן "לא מסתבר שיהא תלוי בהבחנת האדם". לאור זאת הוא כותב שרק מי שעומד במקום שבוודאי לא שומעים בו קול הברה אלא את קול השופר יוצא ידי חובה, וכך פוסק ה"ט"ז (ס"ק א).

מהו קול הברה?

מהו "קול הברה"? הביאור הלכה (תקפ"ז, א, ד"ה ואם כל הברה) כותב שניתן להבין בשתי צורות מהו קול הברה: ייתכן שזהו **קול מעורבב** (דהיינו ששומעים את קול השופר בליווי קול אחר), וייתכן שמדובר אפילו על קול השופר עצמו אלא שהוא **קול חלש** (כך עולה מדברי ה"ט"ז, ס"ק א). הביאור הלכה כותב שעקרונית נראה שקול הברה הוא קול מעורבב, אך להלכה כתב שיש לחשוש לשיטת ה"ט"ז, שקול חלש של השופר הוא קול הברה ולא יוצאים בו ידי חובה.

לפי זה לכאורה צריך לבחון אם במקרה שלנו המסכה גורמת לכך שקול השופר נשמע חלש יותר.²² בפועל, אם מכסים את השופר בכיסוי דק כגון **במסכות החד פעמיות**, התקיעה נשמעת בצורה חזקה וברורה (אם בעל התוקע תוקע חלש, זו בוודאי לא בעיה, העיקר שהקול שנשמע יהיה קרוב לזה שהיה יוצא ללא הכיסוי), הרי שמסתבר שהתקיעה טובה לכל השיטות, גם לשיטת הרא"ש וה"ט"ז, ובוודאי לשיטת רש"י והרמב"ם. נמצא אם כן שהחשש מפני החלשת קול השופר איננו משמעותי.

שינוי קול השופר

פרט להחלשת קול השופר יש לבחון האם עלולה להיות בעיה של שינוי קול השופר. **השולחן ערוך** (תקפ"ו, יז) פוסק שמותר לצפות את השופר מבחוץ בזהב (שלא במקום הנחת הפה) רק אם ציפוי זה לא גורם לשינוי קולו של השופר. והוסיף (שם, יז), שלא טוב לעשות ציורים ועיטורים על השופר מבחוץ כיוון שהדבר עלול לגרום לשינוי הקול (ראו משנ"ב ס"ק עב). מדינים אלו עולה שגם שינוי קול בקולו של השופר עלול לפסול את השופר. ואמנם **שולחן ערוך הרב** (שם) כותב שסתם כך הציפוי לא משנה את קולו של השופר, אולם **הריטב"א** (ראש השנה כז: ד"ה צפהו) כותב בשם **הרמב"ן והרא"ה** שכל ציפוי וציור על השופר מעורר חשש לשינוי הקול:

ומעתה כל שופר המצופה ומצוייר מבחוץ אין תוקעין בו אלא אם כן עמדו עליו בקיאים קודם לכן ומכירין שלא נשתנה קולו כלל מפני הציפוי... וכן כתבו הרמב"ן ומורי נר"ו... דספיקא דאורייתא לחומרא.

לאור זאת עולה שלכאורה עלולה להיות בעיה בתוספת על השופר (ועיינו שו"ת שבט הקהתי, ח"ד, סימן ק"ס), ובפרט כאשר התוספת נמצאת במקום יציאת הקול, כמו המסכה.

אולם **בשו"ת שבט הלוי** (ח"ח, סימן קל"ג, אות ח) דייק שהשולחן ערוך לא פוסק כדעת הריטב"א וסובר שהבעיה בתוספת קטנות על השופר (שאינן בהן שינוי קול ברור) היא רק זהירות לכתחילה ובדיעבד יוצאים בכך ידי חובה. פרט לכך מסתבר שגם השולחן ערוך דיבר דווקא על תוספת קבועה ומשמעותית לשופר, ואילו המסכה מהווה רק תוספת קטנה שמחוברת באופן זמני בלבד לשופר, ולכן

²² עיינו במאמרם של הרב דוד מטס והרב פרופ' דרור פיקסלר (תחומין לו, עמ' 196), "הגדרה מדעית לקול הברה", שניסו לבחון האם ניתן לקבוע בכלים מדעיים מהו "קול הברה" (לא רק לעניין שופר אלא גם בתחומים אחרים).

גם לפי השולחן ערוך היא איננה בעייתית (כשם שאין חשש לשינוי קול הנגרם מהיד האוחזת בשופר בשעת התקיעה). זאת ועוד, מסתבר שכאשר יש רק מסכה חד פעמית הדבר לא גורם שינוי בקול השופר, והתקיעה נשמעת כקול רגיל לגמרי. **למעשה יש לבדוק זאת לפני ראש השנה ולהשוות בין תקיעה עם כיסוי לתקיעה ללא כיסוי**, ואם הקול דומה לקול הרגיל וקשה לשמוע הבדל ביניהם - יש מקום להקל בכך ולצאת בדרך זו ידי חובה.

האם ניתן לכוון את פי השופר כלפי מטה?

הרמ"א (תקפ"ה, ב) כותב בשם **הרוקח והמהרי"ל**, שיש להפוך את השופר כלפי מעלה, על פי הפסוק "עלה א-להים בתרועה ה' בקול שופר". אולם מהגמרא (ראש השנה כו.) נראה שדווקא כפיפת השופר כלפי מטה מבטאת עמידה בכפיפה לפני הקב"ה ואף מזכירה את עקדת יצחק (ובשם **האר"י** כתבו כ"ח החיים תקפ"ה, ס"ק ל) שפי השופר יהיה מתחת לפיו של התוקע, כלומר, שהוא מוטה מעט כלפי מטה). בכל מקרה, גם לשיטת הרמ"א, דין זה הוא רק לכתחילה ובוודאי יוצאים ידי חובה גם כשהשופר מוטה כלפי מטה (מטה אפרים ס"ק ד והלבוש).

לכן, אם חוששים מהרוק היוצא מהשופר, מותר להפוך אותו כלפי מטה, ובוודאי שיוצאים בכך ידי חובה.

הלכה למעשה

למעשה, האפשרות להניח מסכה על השופר איננה פשוטה. לכן, מכיוון שבדרך כלל יש אלטרנטיבות אחרות, כגון הגדלת המרחק בין בעל התוקע ובין השומעים (לדוגמה, שהתוקע יעמוד בקידמת בית הכנסת ולא באמצע), או אולי הצבת מחיצת ניילון כלשהי לפני התוקע (שאיננה בעייתית ולא יוצרת הדי) - עדיף להשתמש בפתרונות אלו (ואף המקרא לא צריך לעמוד קרוב לתוקע, או שיעמוד קרוב אבל עם מחיצת פלסטיק ביניהם).

אך אם אין ברירה אחרת ניתן להניח מסכה על צידו הרחב של השופר בזמן התקיעה ולסמוך על הדעות המכשירות, כיוון שבאופן פשוט אין בכך שינוי קול ולא החלשה של קול השופר, ותוספות קטנות על השופר בעייתיות רק לכתחילה, ובפרט שמדובר בתוספת זמנית וזניחה בלבד (אך כאמור בדרך כלל אין צורך בפתרון זה).

דין "התוקע לתוך הבור" נאמר בשעת הגזרה, שגזרו שלא ייקמו מצוות, אבל עם ישראל לא ויתר (משנ"ב תקפ"ז, ס"ק א). ב"ה אנחנו רחוקים מאוד מהמציאות האפלה המתוארת במשנה, אבל גם במציאות של הקורונה אנו יכולים לראות - עם ישראל לא מוותר! ממשיכים לחפש פתרונות כיצד לקיים את המצוות על אף האתגרים מבלי לוותר על אף מצווה מחד, ומבלי לוותר על "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם".

סימן ז - הלכות תקיעת שופר בקצרה

שאלה

שלום הרב, בשנה זו נאלץ להתפצל למניינים רבים, ובחלק מהמניינים ייתכן שיהיו בעלי תוקעים שאינם מיומנים. מהם ההלכות הבסיסיות של תקיעת השופר שצריך להקפיד עליהן כדי לצאת ידי חובה?

תשובה

מדוע תוקעים בשופר?

מצוות עשה מן התורה לתקוע בשופר בראש השנה: "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כ"ט, א). **הרמב"ם** (הלכות תשובה פ"ג ה"ד) כותב שיש בתקיעת השופר רמז לקולות שמטרתם להעיר ולזעזע את האדם:

אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר: עורו ישנים משנתכם, ונרדמים הקיצו מתרדמתכם, וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם, אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם, ויעזבו כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה.

אך יש מקום לעיין בטעם זה. אמנם שברים עשויים לסמל בכי וליצור זעזוע, אולם תרועה בתנ"ך היא דווקא קול של שמחה הקשור במיוחד להמלכת מלך: "בַּחֲצֹצְרוֹת וְקוֹל שׁוֹפָר הָרִיעוּ לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ ה' (תהילים צ"ח, ו, וראו שם ד; מ"ז, ב-ג ועוד). אם כך לא ברור: האם תקיעת השופר מסמלת בכי ושבירה או דווקא הכתרת מלך ושמחה?

תקיעות שופר שגורמות לשבר מזכירות לנו את התקיעות סביב חומת יריחו. גם שם: תקיעה, שבר, נפילת חומה. באופן דומה, מסתבר שהתקיעות אינן מנסות חלילה להפחיד אותנו או להפיל אותנו, אלא להפיל את החומות המפרידות בינינו לקב"ה (עיינו נתיבות שלום, ראש השנה, מאמר שלישי).

ישנן חומות אמיתיות שיצרו החטאים. כל חטא יוצר מסך וחומה בינינו ובין הקדושה. ישנן חומות וירטואליות, דמיוניות, שאנחנו יצרנו. בשברים ננסה להפיל את החומות. בוודאי את החומות הדמיוניות, שמטעות אותנו כאילו אנחנו רחוקים מה', אך גם את חומות החטאים. כיצד נפיל את חומות החטאים? בכך שנבין שהחטאים אינם שייכים באמת אלינו, הם חיצוניים לנו, ואנו ננסה שלא לחזור אליהם, כי באמת נשמתנו טהורה והם אינם מתאימים לנו. ברגע שנגיע להבנה זו - נפיל את החומות!

לאחר השברים - לאחר שנפיל את החומות, נוכל להגיע לתרועה. ומהי התרועה? "ה' א-להיו עמו ותרועת מלך בו" (במדבר כ"ג, כא) - אונקלוס מתרגם "ושכינת מלכהון בינהון". כלומר, שכינת ה' מחברת את עם ישראל ומחברת בין עם ישראל לה'. לפי פירוש זה, **התרועה היא מלשון רעות** (עיינו גם בספורנו שם). לאחר הפלת החומות בשברים אנו מגיעים לקירבה, לרעות, לקשר עמוק ולאהבה גדולה בינינו ובין הקב"ה. כעת אפשר להתחבר אל המלך. כעת זוכים להריע למלך!

לפני השברים יש חומות, יש ריחוק. אחרי השברים, אחרי ההבנה שאיננו רוצים לחזור על החטאים, שהם לא יהיו חלק מאיתנו, יש קרבה עצומה ודבקות מוחלטת בה'.

כמה תקיעות צריך לתקוע?

כפי שראינו, הציווי בתורה הוא "יום תרועה יהיה לכם", כלומר צריך להריע בשופר. לפני ה'תרועה' ואחריה צריך להעביר שופר, כלומר לתקוע תקיעה פשוטה: "וְהֶעֱבַרְתָּ שׁוֹפֵר תְּרוּעָה... תַּעֲבִירוּ שׁוֹפֵר" (ויקרא כ"ה, ט). מאחר שה'תרועה' נזכרת בתורה שלוש פעמים, יש לעשות סדר זה שלוש פעמים: תקיעה, 'תרועה', תקיעה (סך הכל תשעה קולות).

במהלך השנים נוצר ספק מהי 'תרועה' - האם היא מה שקוראים היום 'שברים', 'תרועה' או 'שברים-תרועה'. לכן תיקן ר' אבהו (ראש השנה לד.; שולחן ערוך תק"צ, ב) שיש לעשות את כל האפשרויות: שלוש פעמים תשר"ת (תקיעה, שברים, תרועה, תקיעה), שלוש פעמים תש"ת (תקיעה, שברים, תקיעה) ושלוש פעמים תר"ת (תקיעה, תרועה, תקיעה) - סך הכל שלושים קולות, שאותם אנו תוקעים לפני מוסף.

פרט לכך, תוקעים עוד שלושים קולות לפי סדר הברכות בתפילת העמידה (עשרה קולות במלכויות, עשרה בזכרונות ועשרה בשופרות). יש הנוהגים כך גם בתפילת לחש וגם בחזרת הש"ץ, ויש הנוהגים כך רק בחזרת הש"ץ (ומשלימים לאחר מוסף עוד שלושים קולות). תקיעה זו נוהגת רק בתפילת הציבור, אבל יחיד המתפלל אינו תוקע על סדר הברכות (עיינו ראש השנה שם ושולחן ערוך תקצ"ב, א-ב).

מצד הדין התקיעות שלפי סדר הברכות הן החשובות והציבור צריך לשומען בעמידה (ואף לא להישען על קיר או על חפץ), ולכן הן מכונות 'תקיעות דמעומד', ואילו התקיעות שלפני מוסף פחות חשובות והתירו לציבור (אך לא לתוקע) לשבת בהן, ולכן הן נקראות 'תקיעות דמיושב'. אולם האשכנזים נוהגים לעמוד בתקיעות דמיושב כיוון שכיום יוצאים בהן ידי חובה מן התורה (כי הן הראשונות), וכך נוהגים חלק מהספרדים (עיינו שולחן ערוך תקפ"ה, א; משנה ברורה שם, ס"ק ב; בן איש חי, ניצבים ט"ו; כף החיים תקפ"ה, ס"ק א). בדיעבד גם מי שישב יצא ידי חובה (משנה ברורה שם).

נהגו לתקוע מאה קולות (תוספות ראש השנה לג:), ולכן משלימים בסיום התפילה עוד עשרה קולות: תשר"ת, תש"ת, תר"ת.

ברכות התקיעה

לפני התקיעות מברכים: "ברוך... לשמוע קול שופר" ו"שהחיינו". האשכנזים מברכים "שהחיינו" גם ביום השני (ראו שולחן ערוך ת"ר, ג ומשנה ברורה ס"ק ז), ונוהגים שהתוקע לובש בגד חדש ומכוון ב"שהחיינו" גם עליו.

הפסק: הברכות אמורות להתייחס לכל התקיעות, ולכן לכתחילה אין לדבר (בעניינים שאינם קשורים לברכות או לתקיעות) משעת אמירת הברכות עד אחרי התקיעות האחרונות שאחרי מוסף (ולפחות עד אחרי התקיעות של חזרת הש"ץ - שולחן ערוך תקצ"ב, ג), ובוודאי אין לדבר בשעת התקיעות וביניהן (משנה ברורה שם, ס"ק י-יא). בדיעבד אם הפסיק בדיבור בין התקיעות אינו חוזר ומברך (שם, ס"ק יג).

תוקע עבור אנשים נוספים: אם יצא ידי חובה ותוקע כעת עבור אחרים - עדיף שהם יברכו על התקיעות, אולם אם אינם יכולים, הוא יכול לברך שוב עבורם (שולחן ערוך תקפ"ה, ב ומשנה ברורה ס"ק ה).

זמן המצווה

הזמן שבו אפשר לקיים את המצווה הוא כל היום, מהזריחה ועד השקיעה, ואם תקע מעלות השחר יצא (מגילה כ:; שולחן ערוך תקפ"ה, א). אם הגיעה השקיעה - יתקע בלא ברכה עד צאת הכוכבים (משנה ברורה שם, ס"ק א).

חובת הנשים בתקיעת שופר

נשים פטורות מתקיעת שופר כיוון שזו מצוות עשה שהזמן גרמא, אך רוב הנשים נהגו להתאמץ ולשמוע קול שופר. כאשר אישה תוקעת לעצמה או שתוקעים עבור נשים בלבד - לדעת האשכנזים מברכת (וטוב יותר שאישה אחת תברך עבור כל הנשים, והתוקע יתקע), ולדעת הספרדים אינה מברכת (ויש מן הספרדים שנהגו שמברכת).

המקריא

נוהגים שאדם אחד (רב או מי שמבין בהלכות תקיעות) מקריא לתוקע את הקולות שעליו לתקוע כדי שלא יטעה (רמ"א תקפ"ה, ד), אך אין הדבר מעכב. לפני התקיעות רצוי שהמקריא יכריז שעל התוקע להתכוון להוציא את הקהל ועל הקהל להתכוון לצאת, וכן שאין להישען בזמן התקיעות ואין לדבר עד אחרי התקיעות האחרונות.

בעל תוקע

לכתחילה **עדיף שאדם אחד יתקע** את כל התקיעות, שהמתחיל במצווה אומרים לו גמור (רמ"א תקפ"ה, ד), אולם מצד הדין ניתן לחלק את התקיעות לכמה תוקעים, ויש שנהגו כך לכתחילה משום חיבוב מצווה (עיינו משנה ברורה שם, ס"ק ז). במציאות של קורונה אם יש צורך בדבר ניתן לנהוג כך לכתחילה. אם התוקע זקוק להחלפה ודאי שניתן להחליפו, ואם המחליף היה בשעת הברכות והתכוון לצאת ידי חובה לא יברך שנית (שולחן ערוך תקפ"ה, ג).

החלפת שופרות ונקיונם

נהגו לשים כמה שופרות ליד התוקע, כדי שאם לא יצליח באחד יחליף, וכדי שהברכה תחול על כולם. אולם גם אם הביאו לו שופר אחר, לא יברך עליו שוב (משנה ברורה תקפ"ה, ס"ק ד).
שטיפת השופר במים וסבון או באלכוהול: מותר לעשות כך אף בחג עצמו (עיינו שולחן ערוך תקפ"ו, כג).

התקיעות עצמן

תרועה

לדעת רוב הראשונים תרועה היא לפחות 9 קולות קצרים (המכונים 'טרומיטיין'), ואילו לדעת רש"י די ב-3 קולות כאלו. לכתחילה יש לעשות 9 קולות כדעת רוב הראשונים (בית יוסף תק"צ, וכך נראה מהשולחן

ערוך שם, ג; משנה ברורה שם, ס"ק יב), אך בדיעבד העושה כרש"י יצא (משנה ברורה שם), ובפרט לאחר שלושים הקולות הראשונים. אם עשה יותר מ-9 קולות אין הדבר מעכב. יש להיזהר שהקול האחרון של התרועה לא ישמע כשבר (כפי שטועים תוקעים רבים).

שברים

לכתחילה יש לעשות 3 שברים בדיוק, ואם עשה יותר יצא (שולחן ערוך תק"צ, ג ומשנה ברורה ס"ק יא). אורך כל שבר כאורך 3 טרומיטין (אורך של שלושה קולות קצרים). אין לקצר את השבר יותר מדי כדי שלא ייחשב כתרועה, וגם אין להאריך בו יותר מדי כדי שלא ייחשב לתקיעה (ובפרט לשיטת רש"י המקצר את שיעור התרועה, וממילא גם את שיעור התקיעה). בעניין השיעור המדויק יש דעות שונות, ולהלכה יש לעשות שבר כשיעור שבין 3 טרומיטין ועד 4.5 טרומיטין (שיעור תקיעה לדעת הרמב"ם (שופר פ"ג ה"ד)). בדיעבד מי שעשה שבר אורך מ-2 טרומיטין וקצר מ-9 טרומיטין (שיעור תקיעה לרוב הראשונים) יצא ידי חובה (ראו שולחן ערוך תק"צ, ג בדעה השנייה; רמ"א שם; משנה ברורה שם, ס"ק יג).

צליל השברים: יש נוהגים לעשות קולות אחדים ופשוטים, כמו תקיעות קצרות, ויש נוהגים לעשות קולות שבורים, עולים ויורדים (ויש נוהגים לצאת ידי שתי הדעות, כדלהלן).

תקיעה

אורך התקיעה הראשונה והתקיעה האחרונה בכל 'שורה' (תשר"ת, תש"ת או תר"ת) צריך להיות לפחות כמו אורך הקול הנדרש באמצע ה'שורה': בתש"ת התקיעה צריכה להיות לפחות כאורך השברים (כ-9 טרומיטין - $3*3$); בתר"ת התקיעה צריכה להיות לפחות כאורך התרועה (כ-9 טרומיטין); ואילו בתשר"ת התקיעה צריכה להיות לפחות כאורך שברים-תרועה (כ-18 טרומיטין). תקיעה ארוכה יותר אינה מעכבת (שולחן ערוך תק"צ, ג).

בדרך כלל מקובל לעשות בתש"ת ותר"ת תקיעות של 2 שניות או 2.5 שניות, ואילו בתשר"ת עושים תקיעות של 4 שניות, ויש מהדרים לעשות 5 שניות. [כשיש ספק אם התקיעה בתשר"ת קצרה מ-18 טרומיטין, אם היא בוודאי יותר מ-12 טרומיטין אפשר להקל (כדעת רש"י - משנה ברורה תק"צ, ס"ק י), ובפרט לאחר ששמעו שלושים קולות].

בסוף התקיעות דמיושב ובסוף התקיעות דמעומד נוהגים לתקוע תקיעה גדולה, אך אין זה מעכב. **צליל התקיעה:** אם הצליל השתנה מעבה לדק או להיפך אין זה מעכב. גם אם הצליל 'צרוך' אין הדבר מעכב (עיינו ראש השנה כו:; שולחן ערוך תקפ"ו, ו; הליכות שלמה - מועדים ב', ט).

שברים-תרועה - בנשימה אחת?

נחלקו הראשונים אם יש לתקוע שברים-תרועה בנשימה אחת או בשתי נשימות. כדי לצאת ידי שתי הדעות נהגו לתקוע את ה'תקיעות דמיושב' בנשימה אחת ואת ה'תקיעות דמעומד' בשתי נשימות (עיינו שולחן ערוך ורמ"א תק"צ, ד; שער הציון שם, ס"ק יח). בכל מקרה אין לחבר את השברים והתרועה לקול רצוף ממש, אלא שבתקיעות דמיושב יש לעשות ביניהם הפסקה קצרה של פחות מכדי נשימה, ובתקיעות דמעומד יש לנשום ביניהם (משנה ברורה תק"צ, ס"ק יח, והחזון איש או"ח קל"ו, ס"ק א חולק).

המקריא צריך לרמוז לתוקע כיצד לתקוע: את התקיעה הראשונה בכל שורה יאמר במנגינה של התחלה, ואת התקיעה האחרונה יאמר במנגינה של סיום. בתקיעות דמיושב יאמר 'שברים-תרועה' בנשימה אחת, ואילו בתקיעות דמעומד יאמר 'שברים, תרועה' בשתי נשימות, כדי לרמוז לתוקע לעשות כמותו.

מו"ר הרב ליכטנשטיין זצ"ל נהג לצאת ידי כל הדעות, הן לגבי המחלוקת אם שברים-תרועה נעשים בנשימה אחת או שתיים, הן בחילופי המנהגים לגבי קול השברים, אם הוא פשוט או שבור. לפי מנהגו, בתקיעות דמיושב תוקעים **שברים פשוטים + תשר"ת בנשימה אחת**, בתקיעות דמעומד תוקעים **שברים פשוטים + תשר"ת בשתי נשימות**, וב-30 התקיעות שלאחר חזרת הש"ץ תוקעים **שברים שבורים + תשר"ת בנשימה אחת**. כעת נותר לתקוע רק **שברים שבורים + תשר"ת בשתי נשימות**, אך לשם כך אין צורך ב-30 תקיעות נוספות, שהרי את התש"ת והתר"ת כבר עשינו לפי כל הדעות (שכן נשימה אחת/שתיים אינו שייך לתש"ת ולתר"ת), ועלינו לעשות שוב רק את התשר"ת. לכן בסוף התפילה תוקעים 3 פעמים תשר"ת (שהם 12 קולות, ונמצא שבמקום 100 קולות כמקובל תוקעים 102 קולות).

טעויות בתקיעות

ראשית יש לדעת **שבשום טעות שהיא אין צורך לחזור על 'שורות' קודמות**, ואם למשל טעה בתשר"ת השלישי לעולם אינו צריך לחזור על השניים הקודמים, אלא לכל היותר על התשר"ת הנוכחי (שולחן ערוך תק"צ, ט; משנה ברורה תקפ"ח, ס"ק ז). השאלה היא מתי חוזר לתחילת השורה ומתי חוזר רק על הקול שטעה בו, ובעניין זה יש הבדל בין מקרים שונים, כדלהלן.

טעות בשברים או בתרועה

כאשר **הטעות נוגעת לשברים או לתרועה** יש לחלק בין כמה מקרים:

א. אם ניסה לתקוע את הקול הנכון אך הדבר לא עלה בידו, ובמקום זה עשה קול שלכל הדעות אינו כשר לא לשברים, לא לתרועה ולא לתקיעה, כגון שעשה שני שברים במקום שלושה, או תרועה פחותה מ-3 קולות - קול כזה **שכלל לא התכוון לעשותו ובנוסף הוא לא נחשב לכלום** אינו נחשב הפסק, ולכן די בכך שיחזור על הקול שלא נעשה כהלכה (שברים או תרועה), ואין צורך לחזור על התקיעה שלפניו (ראו משנה ברורה תק"צ, ס"ק לד; ערוך השולחן שם, כ).

ב. אם ניסה לתקוע את הקול הנכון ולא עלה בידו, אך **תקע קול שכשר לסוג כלשהו של תקיעה**, כגון שבמקום שברים או תרועה תקע 3 קולות של תרועה (שהיא תרועה כשרה לדעת רש"י (עיינו משנה ברורה ק"צ, ס"ק כח)) - **קול זה נחשב הפסק**, ועליו לחזור לתחילת השורה.

ג. אם **טעה בסדר התקיעות** והתחיל לתקוע תרועה במקום שברים או להיפך, או שתקע פעמיים שברים או פעמיים תרועה, גם אם הספיק לתקוע קול קצר אחד בלבד שאינו נחשב לכלום - **קול זה שנעשה באופן מכוון נחשב הפסק**, ועליו לחזור לתקיעה שבתחילת השורה (שולחן ערוך תק"צ, ה; משנה ברורה שם, ס"ק כט-ל).

מדינים אלו עולה שכאשר יש ספק אם השברים או התרועה כשרים, לא ניתן לחזור עליהם בלבד, שכן אם הראשונים היו כשרים, נמצא שתקע פעמיים שברים או פעמיים תרועה וקלקל את השורה, אלא עליו לחזור לתקיעה שבתחילת השורה. מכאן שקול שהוא בוודאי לא בסדר (המצריך חזרה עליו בלבד) עדיף על קול שהוא מסופק (המצריך חזרה מתחילת השורה).

טעות בתקיעה

כללים דומים לכללים שהזכרנו נוהגים **כאשר הטעות נוגעת לתקיעה**, ולכן:

א. אם טעה **בתקיעה של תחילת השורה**, צריך כמובן לחזור רק עליה (שכן לעולם אין צורך לחזור שורה אחורה).

ב. אם טעה **בתקיעה של סוף השורה** - אם בטעות תקע במקומה שברים או תרועה, קלקל את השורה וצריך לחזור לתחילתה. אם התקיעה לא הייתה טובה (כגון שלא הייתה מספיק ארוכה), וברור שהקול שיצא אינו כשר לשברים או לתרועה, חוזר רק על התקיעה הזו.

אם מסופק אם התקיעה הייתה טובה חוזר עליה בלבד (כי ממה נפשך: אם הייתה טובה סיים את השורה ואין משמעות למה שתוקע כעת; אם לא הייתה טובה אינה קול כשר ואינה מקלקלת את השורה).

יש לזכור שרק שלושים הקולות הראשונים ביום הראשון של ראש השנה חיובם מדאורייתא, ויש להקפיד בהם באופן מלא על מה שהתבאר לעיל. בשאר התקיעות שחיובן דרבנן מקפידים כמובן על עיקרי הדברים, אבל יש להימנע בהן מהקפדת יתר (ובפרט בתקיעות שבסוף התפילה (עיינו משנה ברורה תק"צ, ס"ק לה)), במיוחד כאשר ההקפדה מלחיצה את בעל התוקע וגורמת לו לתקלות נוספות. **לכן השנה, שראש השנה חל בשבת ותוקעים רק ביום השני, יש להימנע מהקפדת יתר.**

סיכום

אורך הקולות:

• **תקיעה**: כאורך אמצע השורה (בדרך כלל: בתש"ת ובתר"ת – 2 או 2.5 שניות; בתשר"ת – 4 שניות).

• **שברים**: שלושה קולות שכל אחד מהם לפחות באורך שלושה קולות קצרים (טרומיטין).

• **תרועה**: לפחות תשעה קולות קצרים.

• שינוי בגובה הצליל ואפילו צליל 'צרוד' – אינו מעכב.

טעויות בתקיעה:

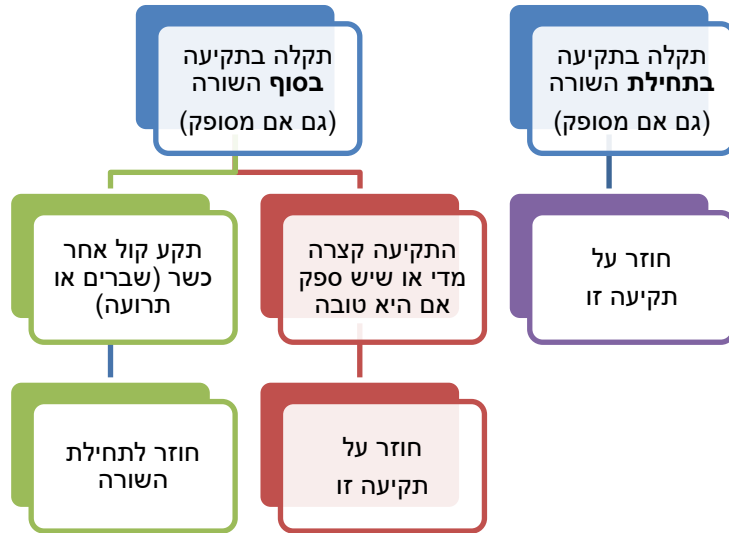
• טעה והתחיל לתקוע קול לא נכון – חוזר לתחילת השורה.

• רצה לתקוע קול נכון ותקע קול כשר אחר או ספק כשר – חוזר לתחילת השורה.

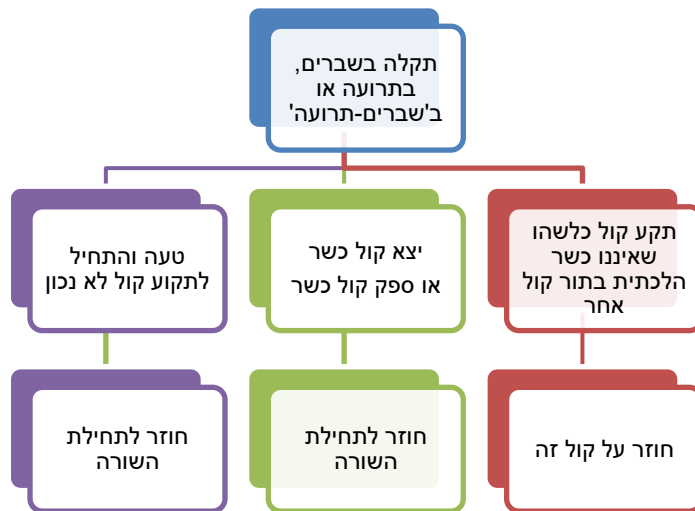
• רצה לתקוע קול נכון ותקע קול שאינו כשר לכלום – חוזר על הקול האחרון בלבד.

• בכל מקרה אין חוזרים על יותר מאשר השורה האחרונה.

דיני תקלות בתקיעה

דיני תקלות בשברים / בתרועה

סדר התקיעות למעשה (לכתחילה)

1 תקיעות דמיושב

30 תקיעות לפני תפילת מוסף - שברים תרועה בנשימה אחת

תקיעה [2-2.5 שניות] תרועה תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [2-2.5 שניות] שברים תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [4-5 שניות], שברים-תרועה [נשימה אחת], תקיעה [4-5 שניות]
תקיעה [2-2.5 שניות] תרועה תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [2-2.5 שניות] שברים תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [4-5 שניות], שברים-תרועה [נשימה אחת], תקיעה [4-5 שניות]
תקיעה [2-2.5 שניות] תרועה תקיעה [2-2.5 שניות] לעשות תקיעה ארוכה יותר - "תקיעה גדולה"	תקיעה [2-2.5 שניות] שברים, תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [4-5 שניות], שברים-תרועה [נשימה אחת], תקיעה [4-5 שניות]

2 תקיעות דמעומד

30 תקיעות לפי סדר הברכות (בחזרת הש"ץ של מוסף) - שברים תרועה בשתי נשימות

(אחרי כל ברכה תוקעים עשרה קולות - תשר"ת, תש"ת, תר"ת)

תקיעה [2-2.5 שניות] תרועה תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [2-2.5 שניות] שברים תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [4-5 שניות], שברים תרועה [שתי נשימות], תקיעה [4-5 שניות]
תקיעה [2-2.5 שניות] תרועה תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [2-2.5 שניות] שברים תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [4-5 שניות], שברים תרועה [שתי נשימות], תקיעה [4-5 שניות]
תקיעה [2-2.5 שניות] תרועה תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [2-2.5 שניות] שברים תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [4-5 שניות], שברים תרועה [שתי נשימות], תקיעה [4-5 שניות]

מי שתוקע גם בתפילת לחש של מוסף, תוקע פעמיים לפי טבלה מספר 2 (תקיעות דמעומד).

מי שלא תוקע בתפילת לחש תוקע אחרי מוסף 30 תקיעות לפי טבלה מספר 1 (תקיעות דמיושב).

בסיום התפילה תוקעים עשרה קולות (ויכול לעשות כפי שרוצה מבחינת הנשימות וכדומה):

תקיעה [2-2.5 שניות] תרועה תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [2-2.5 שניות] שברים תקיעה [2-2.5 שניות]	תקיעה [4-5 שניות], שברים תרועה, תקיעה [4-5 שניות]

סימן ח - קיצור התפילה בציבור בראש השנה וביום הכיפורים (עקרונות)

שאלה

שלום הרב, לפי הנראה כעת, בשנה זו נצטרך לקיים בבית הכנסת מניינים מצומצמים ויהיו גם מנייני רבים שטח פתוח. מציאות זו תגרום לכך שלעיתים יהיו צורך בקיצור התפילה. האם יש אפשרות כזו? על מה ניתן לוותר ועל מה לא?

תשובה

תפילות הימים הנוראים חשובות לנו בכל שנה, אולם חשובות פי כמה השנה, בזמן מגפה, בזמן שיש אתגרים גדולים שעומדים בפני עם ישראל ובפני העולם כולו. למרות זאת, **השנה נאלץ לצערנו לקצר בתפילה הנאמרת בציבור**. שהות משותפת במקום אחד במשך שעות רבות מגבירה מאוד את הסיכוי להדבקה, וכמו כן, קשה מאוד לעטות מסכה במשך כל כך הרבה שעות. דבר זה נכון גם במנייני חצרות, ובפרט שהתנאים שם אינם נוחים, והשמש קופחת במהלך התפילה (ולכן כדאי להתפלל במנייני חצרות בשעה מוקדמת או אף בוותיקין). לכן כאמור נאלץ השנה לקצר בתפילת הציבור.

בתשובה זו נבאר בקצרה את העקרונות שעל פיהם ניתן לקצר את התפילה. הצעה מעשית כיצד לקצר את התפילה בראש השנה וביום הכיפורים ניתן לראות כאן.

מנגינות

שני הדברים המרכזיים שמאריכים את התפילה הם הפיוטים, וסלסול החזנים והמנגינות. האם אפשר לשנות את המנגינות או לקצר את הפיוטים?

הניגון והנעימה שבהם אומרים את התפילה אינם חובה הלכתית וניתן להתפלל ולצאת ידי חובה באופן מלא גם ללא מנגינות בכלל. אולם למעשה נראה שאין זה נכון לוותר על הניגון שבתפילה. דבר זה ניתן ללמוד מדברי **המהרי"ל** (הלכות יום כיפור, יא), הכותב שאסור לשנות את הניגונים הרגילים באותו מקום:

אמר מהרי"ל סג"ל, אין לשנות מנהג המקום בשום ענין אפילו בניגונים שאין מורגלים שם.

וכך נפסק ברמ"א (תרי"ט, א). טעם הדבר ברור: **המנגינה עבורנו היא חלק מהתפילה** (עיינו מגן אברהם ס"ק ז, ופמ"ג שם). **לעיתים המנגינה היא שפותחת את הלב ומאפשרת לתפילה לחדור**. אין ספק שאמירת "ונתנה תוקף" או "כל נדרי" ללא מנגינה לא יהיו בעלי השפעה עלינו ועל נפשנו באותה מידה.

לאור זאת **אני מציע לצמצם את החזנות והמנגינות, פרט לדברים מרגשים שכולם אוהבים, אך לומר מנגינות מרכזיות וחשובות שמרגשות ומרוממות אותנו בתפילת הימים הנוראים**, לדוגמה:

א. **מנגינות הקדישים** יאמר החזן כרגיל.

ב. **חזרת הש"ץ** יאמר החזן במנגינה הרגילה אבל בצורה מהירה, ויוותר על מנגינות נוספות או שירים מיוחדים בחזרת הש"ץ (כמו "ובכן צדיקים", "אתה בחרתנו" וכדומה).

פיוטים

הוספת פיוטים בברכות קריאת שמע ובחזרת הש"ץ היא מנהג קדום ביותר עוד מתקופת הגמרא (ואולי עוד קודם לכן). בין גאוני בבל הייתה מחלוקת אם יש בכך משום "המשנה ממטבע שטבעו חכמים" (ברכות מ:). או זוהי תוספת מקובלת ורצויה. מחלוקת זו נמשכה בין הראשונים ועד האחרונים (עיינו מגן אברהם ס"ח, ס"ק א). למעשה המנהג המקובל כיום ברוב קהילות אשכנז הוא לומר פיוטים בחזרת הש"ץ (אך הגר"א כלל לא היה אומר פיוטים בחזרת הש"ץ בימים נוראים), אם כי כיום אומרים מעט פיוטים ביחס לעבר (ראו הרחבה במחזור קורן לראש השנה, הרב דוד פוקס, עמ' 664 והלאה). הפוסקים נחלקו

מכל מקום, גם לפי הדעות שראוי להוסיף פיוטים, ברור שהם אינם חלק הכרחי מהתפילה אלא רק תוספת. לכן, כאשר יש צורך לקצר את התפילה, כמו בשנה זו, ניתן לדלג על כל הפיוטים שבחזרת הש"ץ. מי שרוצה יכול לומר פיוטים אלו בביתו.

עם זאת, אף שניתן לוותר על כל הפיוטים, כדאי לומר חלק מהם ולא לוותר על כולם, כדי להמליך את הקב"ה (בראש השנה) ולבקש מחילה (ביום הכיפורים) בצורה עמוקה ואמיתית יותר, וגם כדי להעמיק עבורנו את תחושת הימים המיוחדים הללו ואת משמעותם.

באילו פיוטים נבחר?

לכאורה היה עדיף לבחור פיוטים השייכים יותר ליום. למשל, בראש השנה נאמר את הפיוט "ה' מלך" (ניתן לומר רק חלק מהפיוט) או הפיוט "לא-ל עורך דין". אולם נראה שיש פיוטים שחשובים יותר לקהל (ובמיוחד בזמן הזה) אף שאינם קשורים דווקא ליום. לדוגמה, הפיוט "ונתנה תוקף" הוא פיוט מאוחר יותר, אולם עבור אנשים רבים יש לו חשיבות גדולה, והוא רגע מרכזי עבורם בתפילה. לכן, כיוון שמצד הדין אין חובה בפיוטים, נראה שניתן לבחור לומר פיוט זה.

לפיוט זה יש משמעות מיוחדת במיוחד השנה. בתחילת השנה, בראש השנה תש"פ, כאשר אמרנו "ונתנה תוקף", **האם מישהו מאיתנו חשב שהקטע "מי ברעש ומי במגפה" יהפוך להיות כל כך רלוונטי?** האם תחושת החיל והרעדה המתוארים בפיוט לא מפעמת בנו השנה, כשאנו מבינים כיצד עולמו יכול להתהפך ולהשתנות ברגע אחד?

בפיוט הזה אנו חשים - במיוחד כעת, מיהו בעל הבית האמיתי בעולם. עד לפני כמה חודשים הרגשנו שהעולם חזק ויציב, ופתאום - "תולה ארץ על בלימה". אנו מבינים שיש מנהיג לעולם וחשים את הצורך להתפלל ולבקש על השנה שבפתח.

קיצור הפיוטים

גם פיוטים שנבחר לוותר עליהם, אם יש מספיק זמן - **עדיף לא לוותר על כל הפיוט אלא לומר חלק ממנו**, בתים בודדים מכל פיוט.

מנין שאפשר לקצר פיוטים? ובכן, כמעט כל הפיוטים שלנו היו ארוכים הרבה יותר במקור, אלא שהם קוצרו במהלך הדורות, ונביא לכך שלוש דוגמאות:

א. המשפטים שאנחנו רגילים לומר אחרי ברכת "מחיה המתים", חזן ואחריו הקהל ("ליושב תהילות", "היום יכתב בספר הזכרונות" ועוד), הם בעצם משפטי פתיחה או פזמונים של פיוטים ארוכים, שבעבר היו אומרים את כולם וכיום אומרים רק קטע קצר מהם.

ב. בפיוט "מעשה א-להינו" היו אומרים בכל בית "מעשה א-להינו" ואחריו "מעשה אנוש". במהלך הדורות הושמט החלק של "מעשה אנוש" (למעט הבית האחרון).

ג. בקהילות רבות נוהגים להפסיק באמצע את אמירת הפיוט "אמת מה נהדר" (וכך כתוב ברוב המחזורים).

לכן, גם בשנה זו, אף שאנו נאלצים לקצר את התפילה ולוותר על פיוטים, הרי שבמקום לוותר כליל על הפיוט עדיף לומר כמה בתים מן הפיוט, וכך גם נטעם את הטעם של המנגינות האהובות והמרטיטות.

באופן זה, תפילת שחרית איננה אורכת זמן רב, וגם לא חזרת הש"ץ. חזרת הש"ץ היא כמו התפילה בלחש, אלא שיש קדושה וכמה פיוטים.

למעשה

פיוטים קצרים - כדאי לומר את כל הפיוט בלחש (ללא מנגינה, או במנגינה מהירה).

פיוטים ארוכים - כדאי לומר שנים או שלושה בתים מכל פיוט, וכך "לטעום" את טעם הפיוט ואת טעם המנגינה שלו.

פיוטים שמשמעותיים לקהל - כדאי לומר, אך לבחור רק חלק מסוים מרגש במיוחד מתוך הפיוט שאותו יאמרו בנגינה, ויאמרו אותו פעם אחת בלי סלסולים ואריכות (לדוגמה: ישירו חלק מ"ונתנה תוקף" (אולי בדגש על "מי ברעש ומי במגפה"), אבל רק חלק מרכזי ורק פעם אחת).

קיצור תפילת מוסף של ראש השנה

האם יש אפשרות לקצר את התפילה בדרכים אחרות?

תפילת מוסף של ראש השנה היא תפילה מיוחדת - התפילה היחידה בשנה שיש בה תשע ברכות. שלוש הברכות האמצעיות בתפילה זו הן מלכויות, זכרונות ושופרות, שבכל אחת מהן מזכירים פסוקים הקשורים לנושא הברכה. **האם ניתן לקצר ברכות אלו?**

במסכת ראש השנה (לב.) נחלקו רבי יוחנן בן נורי וחכמים כמה פסוקים צריך לומר בכל ברכה. חכמים סבורים שיש לומר עשרה פסוקים, ואילו רבי יוחנן בן נורי סבור שבדיעבד די באמירת שלושה פסוקים. הגמרא (שם) פוסקת כרבי יוחנן בן נורי, ולכן סובר **רש"י** (לה. ד"ה אלא) שלכתחילה צריך לומר עשרה פסוקים בכל ברכה, ובדיעבד - שלושה.

אולם לדעת **רבנו תם** (תוספות שם ד"ה אילימא), מהגמרא עולה שמי שאומר "ככתוב בתורתך" מבלי להזכיר פסוקים יוצא ידי חובה, ורק אם התחיל להזכיר פסוקים חייב לומר לפחות שלושה פסוקים בכל ברכה. **הר"ן** (ח: מדפי הרי"ף ד"ה כיון שאמר) מסביר, שמעיקר הדין די באמירת שלושה פסוקים בכל ברכה (כדעת רבי יוחנן בן נורי), אבל במקום הפסוק ניתן לרמוז אליהם ולומר "ככתוב בתורתך, ככתוב בדברי קדשך, ככתוב על יד נביאיך".

הרמ"א (תקצ"א, ד) פוסק שבדיעבד מי שלא אמר כלל את הפסוקים אלא רק "ובתורתך כתוב לומר וכו'" יצא ידי חובה בדיעבד. לכן, עקרונית ניתן היה לקצר את תפילת מוסף, לדלג על הפסוקים ולומר: "ככתוב בתורתך, ככתוב בדברי קדשך, ככתוב על יד נביאך". עם זאת, למעשה מסתבר שאין בכך צורך ומדובר בקיצור לא משמעותי, ולכן יש לנהוג כך רק במצב חירום של ממש.

תפילות שחרית ברצף בראש השנה

ישנם בתי כנסת שיכולים להיכנס אליהם בכל פעם רק מספר מועט של מתפללים, והם צריכים להתפלל בכמה סבבים. במקרים אלו, ניתן להציע שכל מניין יתפלל שחרית וקריאת התורה בלבד, ויעשו כמה מניינים כאלו ברצף, עד סוף זמן תפילה.

בינתיים, אלו שסיימו להתפלל שחרית ולקרוא בתורה ילכו לביתם, ולאחר שיסתיימו מנייני שחרית הם יחזרו לבית הכנסת ויתחילו בסבב מנייני מוסף (ותקיעות ביום השני).

לגבי אכילה לפני תקיעות, לא נאריך כעת (הארכת בעניין זה במקום אחר), ונציין רק את המסקנות: ביום הראשון, שאין בו תקיעות, יכולים לקדש לאחר תפילת שחרית ולאכול כרגיל. ביום השני ניתן לקדש אחרי תפילת שחרית ולאכול, אולם רק אכילה שאין בה קביעות סעודה (כלומר, לא יאכלו לחם ולא מזונות בשיעור גדול). אם קשה לדחות את הסעודה, במציאות שלנו ניתן לאכול סעודת חג ללא לחם, ויזכירו אחד לשני את התקיעות, ולאחר התקיעות יאכלו סעודה עם לחם (אין צורך בסעודה נוספת על לחם, כי היום השני הוא יום טוב ללא שבת).

חשוב להדגיש, שלכתחילה לא דוחים את התקיעות כל כך, **וכל ההצעה הזו היא רק למציאות של קורונה, ולקהילה שאין לה מספיק מקום לעשות תפילות באופן רגיל לכולם.**

סימן ט - האם ניתן לומר "כל נדרי" ביחיד?

שאלה

מה דינו של יחיד לעניין אמירת "כל נדרי"? האם במציאות שלנו בקורונה, אנשים שאינם יכולים להתפלל במניין או שהם בסיכון ונשארים בביתם יכולים לומר "כל נדרי" ביחיד?

תשובה

מדוע אומרים "כל נדרי"?

נחלקו הראשונים מדוע אומרים בערב יום הכיפורים "כל נדרי". לדעת **רב עמרם גאון** (סדר רב עמרם גאון, יום הכיפורים), **הרא"ש** (יומא פ"ח, סימן כ"ח) ועוד ראשונים, "כל נדרי" הוא התרת נדרים, ולכן מצד הדין עיקר אמירת "כל נדרי" היא דווקא בציבור, משום שהתרת נדרים צריכה להיעשות בפני שלושה אנשים לפחות. לדעתם, "כל נדרי" נתקן כדי להתיר נדרים שעברו עליהם במהלך השנה ולא זוכרים אותם, כדי להינצל מעונשם.

אך אם אמנם ב"כל נדרי" יש פעולה של התרת נדרים, מיהו בית הדין שבפניו עורכים את ההתרה? יש הסבורים שמכיוון שכל אחד מהקהל אומר "כל נדרי", הרי שכל הציבור מתירים את נדרי כל אחד, וכך יש לפחות שלושה מתירים (רא"ש, שם; הגהות מימוניות, סוף הלכות שביתת העשור). אחרים סבורים, ששליח הציבור נחשב דיין מומחה שאינו צריך עמו עוד שניים לצורך התרת נדרים (ארחות חיים, יום הכיפורים, אות כט), או שמצרפים שני אנשים לשליח הציבור, וביחד הם שלושה דיינים המתירים לציבור כולו.

אולם לדעת **רבנו תם** (הובא ברא"ש שם; ועיינו בראשונים בנדרים כג ע"ב; מהרי"ל, הלכות ליל יום כיפור, אות ו), "כל נדרי" אין עניינו התרת נדרים. כמה מהכללים המהותיים של התרת נדרים, כגון פירוט תוכן הנדר, חסרים ב"כל נדרי". לשיטתו, מהותו של "כל נדרי" היא מסירת מודעה לבטל את הנדרים שידרו במהלך השנה הבאה.

נוסח כל נדרי

אחד ההבדלים המשמעותיים בין השיטות נוגע לנוסח "כל נדרי". לפי שיטת רב עמרם גאון והרא"ש, "כל נדרי" מתייחס לנדרים של השנה החולפת ומתיר אותם. לכן הנוסח הוא "כָּל נְדָרַי... דְּאֶנְדְּרָנָא... מִיּוֹם כְּפּוּרִים שְׁעָבַר עַד יוֹם כְּפּוּרִים זֶה". אולם לדעת רבנו תם נוסח זה מוטעה, והנוסח הנכון מתייחס דווקא לנדרים של השנה הבאה: "מִיּוֹם כְּפּוּרִים זֶה עַד יוֹם כְּפּוּרִים הַבָּא עָלֵינוּ לְטוֹבָה".

בש"ת הרדב"ז (ח"ד, סימן ל"ג) הביא מנהג, שאומרים בנוסח "כל נדרי" הן את המשפט "מיום כיפורים שעבר עד יום כיפורים זה" (ביטול נדרי העבר) הן "מיום כיפורים זה עד יום כיפורים הבא עלינו לטובה" (מסירת מודעה על ביטול נדרי העתיד), כדי לכלול את שתי השיטות, וכך נוהגים למעשה הספרדים ורבים מהאשכנזים. אולם יש מהאשכנזים שנוהגים כשיטת רבנו תם ואומרים רק את הנוסח המתייחס לעתיד - "מיום כיפורים זה עד יום כיפורים הבא עלינו לטובה".

האם ניתן למסור מודעה ביחיד?

לפי שיטת רב עמרם גאון והרא"ש, מסתבר שאין לומר "כל נדרי" ביחיד, כיוון שהתרת נדרים צריכה להיות בפני שלושה אנשים (כפי שכתבנו לעיל).

אך לפי שיטת רבנו תם, ש"כל נדרי" הוא מסירת מודעה על הנדרים העתידיים, האם ניתן לעשות זאת ביחיד? לכתחילה נוהגים שגם מסירת מודעה נעשית בפני שלושה מטעמים שונים (עיינו ריטב"א נדרים כג ע"ב ד"ה אמרינו; מהרי"ל, הלכות ליל יום כיפור ו; ב"ח תרי"ט, ז, ועוד), אולם מעיקר הדין אפשר לומר מסירת מודעה אפילו ביחיד, כיוון שאין זו התרה של נדר אלא רק גילוי דעת כלפי העתיד (ריטב"א שם).

לאור זאת פוסק ה**לבוש** (תרי"ט, א) שאין צורך לומר "כל נדרי" בציבור דווקא וכל אחד יכול לאומרו ביחיד. לשיטה זו אין צורך בשניים נוספים שיעמדו לצד שליח הציבור ב"כל נדרי", ומטרת עמידתם שם אינה להצטרף עמו להתרת נדרים, אלא להתיר להתפלל עם העבריינים (לבוש שם).

הלכה למעשה

למעשה נראה שיחיד יכול לומר "כל נדרי". אמירה זו אמנם אינה מועילה להתרת הנדרים שהיו במהלך השנה, שהרי התרת נדרים יש לעשות בפני בית דין, אך היא מועילה כמסירת מודעה לביטול הנדרים מכאן ולהבא (וכן נראית דעת הגרשז"א - קובץ מבקשי תורה, גיליון טו-טז; שלמי מועד א', ז, עמ' כה; ועיינו שו"ת תשובות והנהגות, ח"א, סימן של"ח; וח"ג, סימן ק"ס).

לכן, כאשר אדם אומר "כל נדרי" ביחיד, עליו להתייחס רק לעתיד ולומר "מיום כיפורים זה עד יום כיפורים הבא עלינו לטובה", ולא "מיום כיפורים שעבר ועד יום כיפורים זה" (ובמחזור שלי ליום הכיפורים, סומן כל נדרי בצבע חום (דברים שכדאי להשתדל לאומרם), אולם משפט זה סומן בצבע ירוק מאחר שעניינו ביטול נדרי העבר, ואומרים אותו רק בציבור ולא ביחיד).

ובע"ה נזכה שהקב"ה יכתבנו ויחתמנו לחיים טובים ביום הדין הזה.

סימן י - תפילת נעילה מוקדמת

שאלה

שלום הרב, כמו בכל שנה גם השנה תפילת נעילה היא נקודת שיא של יום הכיפורים. אך השנה לצערנו מספר המתפללים בכל מניין יהיה מוגבל וייתכן שנצטרך לקיים כמה סבבים של מניינים. האם ניתן להקדים את זמן תפילת נעילה או לחילופין להתחיל להתפלל יחסית מאוחר ולהמשיך גם אחרי צאת הכוכבים כדי להספיק לקיים לפחות שני מניינים בזה אחר זה?

תשובה

תפילת נעילה היא אכן מרגעי השיא של יום הכיפורים - "פתח לנו שער בעת נעילת שער". השנה במיוחד, בתוך האתגר העצום של הקורונה שאנו מתמודדים איתו, הזעקה המיוחדת שיש בתפילת נעילה מתעצמת ויש לה חשיבות יתרה.

הקדמת תפילת נעילה מצריכה קודם כל להקדים גם את תפילת מנחה. אולם דבר איננו בעייתי משום שזמן תפילת מנחה הוא כחצי שעה אחרי חצות היום (בשנה זו - החל מ13:00). האם ניתן להקדים גם את תפילת נעילה?

זמן תפילת נעילה

הירושלמי (ברכות פ"ד ה"א) מביא מחלוקת מתי זמן תפילת נעילה:

אימתי הוא נעילה? רבנן דקיסרין אמרין, איתפלגון רב ורבי יוחנן. רב אמר: בנעילת שערי שמים, ורבי יוחנן אמר: בנעילת שערי היכל... אמר ליה: כד תיחמי שמשא בריש דיקלי תיהב לי גולתי דליצלי נעילת שערים (כשתראה את השמש בראש הדקל תן לי את גלימתי, כדי שאתפלל בזמן נעילת שערים).

כלומר, לדעת רב זמן תפילת נעילה הוא בזמן **נעילת שערי שמים**, ולדעת רבי יוחנן התפילה היא בזמן **נעילת שערי היכל**. הירושלמי מוסיף שזמן התפילה הוא כאשר **החמה בראשי האילנות**,

הר"ן (יומא ו: מדפי הרי"ף) מבאר, שזמן נעילת שערי שמים היינו **אחרי השקיעה**, בזמן שהוא **לילה**,²³ ואילו זמן נעילת שערי היכל הוא **ביום**, אך בזמן **שסמוך לשקיעה** - מעט אחרי זמן הדלקת נרות. הר"ן מוסיף שמחלוקת זו משפיעה גם על זמן סיום התפילה: לפי רבי יוחנן צריך לסיים את תפילת נעילה כולה ביום, ואילו לדעת רב ניתן להאריך בתפילה כיוון שממילא זמנה הוא בלילה. ולהלכה כתב הר"ן שמדברי **הרי"ף** (שם) נראה שהוא פוסק כרב.

אולם **הרא"ש** (יומא פ"ח סימן כ') כותב בשם **מהר"ם מרוטנבורג** שיש לחלוק על מסקנה זו משתי סיבות: א. אין הלכה כרב (והביא לכך ראיות שונות, והוסיף שהעולם נוהגים להתפלל ערבית על אף שהתפללו נעילה, ומוכח שאין הלכה כרב).

²³ כך עולה מהמשך דברי הירושלמי, שאומר שלדעת רב מי שמתפלל נעילה נפטר בכך מתפילת ערבית, כך עולה גם מדברי הגמרא (יומא פז:; עיינו שם **ברש"י** ד"ה וכיון דצלי).

ב. בירושלמי (שם) מבואר שאפילו רב היה מתחיל להתפלל מבעוד יום, ומוכח שאף לדעתו תחילת זמן נעילה היא מבעוד יום, בזמן שהחמה בראשי האילנות.

מתי "החמה בראש האילנות"?

מתי חל הזמן שבו החמה בראש האילנות? הגמרא (שבת לה:) אומרת שאדם שלא יודע מתי זמן כניסת השבת, ידליק שבת בשעה שהחמה בראש האילנות. הפוסקים והמפרשים נתנו שיעורים שונים לזמן זה: יש אומרים שזמן זה **סמוך יחסית לשקיעה** - כ-4 דקות לפני השקיעה (שולחן ערוך הרב, פסקי הסיידור, סדר הכנסת שבת) או כ-10 דקות לפני (רוח חיים רס"א, ס"ק ב), יש אומרים שהשיעור הוא **כחצי שעה לפני השקיעה** (בי"ח תרכ"ג, א; ט"ז שם ס"ק א), ויש אומרים שזמן זה מוקדם בהרבה - **פלג המנחה** (פני משה על הירושלמי שם) או אף קודם לכן (פני יהושע ברכות כז.).

למעשה, **השולחן ערוך** (תרכ"ג, ב) פוסק שצריך להתחיל נעילה "כשהחמה בראש האילנות", ולסיים אותה סמוך לשקיעת החמה, אך הוא לא מגדיר מתי בדיוק זמן זה. **המשנה ברורה** (ס"ק ב) מבאר שכוונת השו"ע היא שצריך להתחיל להתפלל "איזה זמן קודם תחילת השקיעה", ו**בשער הציון** (ס"ק ה) ביאר שבכל מקרה **אי אפשר להתחיל להתפלל לפני פלג המנחה**.²⁴

מתי צריך לסיים את תפילת נעילה?

השולחן ערוך (שם) כותב שצריך לסיים את התפילה סמוך לשקיעת החמה. והוסיף:

וצריך ש"צ לקצר בסליחות ופסוקים שבאמצע התפלה, וגם אין לו למשוך בתפלת נעילה כל תיבה ותיבה כדרך שמושך בשאר תפלות, כדי שיגמור קודם שקיעת החמה.

כלומר, השו"ע מדגיש שצריך לקצר בפיוטים כדי לסיים את התפילה לפני השקיעה. **המשנה ברורה** (ס"ק ב) כותב שכוונת השולחן ערוך היא **לסוף השקיעה, דהיינו צאת הכוכבים**, אך הביא גם שיטות שסוברות שניתן להאריך בתפילה מעבר לכך:

ויש אומרים שיכולין להאריך ולהמשיך בתפלת נעילה גם בלילה. ואף על פי שהעיקר כסברא הראשונה, מכל מקום עכשיו שנוהגין כסברא אחרונה אין למחות בידם. ומכל מקום צריכין על כל פנים ליזהר ולהתחיל בעוד היום גדול.

כלומר, רבים נוהגים לסיים תפילת נעילה בלילה, לאחר צאת הכוכבים. לפי זה לכאורה אם יהיה מניין אחד שיתחיל מוקדם יחסית תפילת נעילה ויסיים מוקדם, אפשר יהיה לקיים מיד אחריו מניין נוסף שיתחיל בזמן ויסתיים בלילה.

נעילת היום

אך עדיין יש מקום לעיין בדבר. לכאורה מדברי השולחן ערוך עולה שצריך להקפיד לסיים את תפילת נעילה מוקדם ולא לאחר אותה. אך מפשטות דברי הראשונים והאחרונים נראה שגם אם היו מקדימים,

²⁴ ואף **בכף החיים** (ס"ק ז-ח) העלה שהזמן המוקדם ביותר לתפילת נעילה הוא מפלג המנחה.

הרי שהיו מסיימים אותה סמוך לשקיעה, ואין להעלות על הדעת (בוודאי לכתחילה) לסיים את התפילה לפני סוף היום.

ייתכן שכך עולה מעצם מהותה של התפילה. **הרמב"ם** (תפילה פ"א ה"ז) מסביר (על פי הירושלמי) שמהותה של תפילת נעילה היא **"כדי להוסיף תחנה ובקשה מפני התענית"**.²⁵ אך ייתכן שמהותה של התפילה הוא לא רק ריבוי תפילות אלא **סיום היום בתפילה**. ביום רגיל אין הקפדה על סיום היום בתפילה. אפילו מנחה קטנה אנחנו יכול להתחיל להתפלל החל מפלג המנחה, ולעיתים אנו מסיימים אותה הרבה לפני השקיעה. אך **מהותה של נעילה היא לנעול את היום בתפילה**.²⁶

חיזוק להבנה זו ניתן לראות מהפיוט שאנו אומרים בתפילת נעילה: "שמע נא, סלח נא היום, עבור כי **פנה יום**, נבואה שעריך" (וכך גם בלשון **שו"ע הרב** (תרכ"ג, ג): "לפי שמתפללים אותה בסוף היום, והיא גמר תפילות של היום" - ולדעתו ניתן להתפלל אותה גם **בלילה**, כי עיקר עניינה איננו לנעול את היום, אלא לנעול את התפילות). מהותה של התפילה היא לזעוק **ברגע האחרון, רגע לפני סגירת השערים!**²⁷

אם הבנה זו נכונה, הרי שגם אם ניתן להקדים נעילה לפלג המנחה, הרי שעניינה הוא לסיים סמוך לשקיעה, ואם כך לכאורה הקדמת התפילה לא תועיל כדי לקיים עוד מניין.

הלכה למעשה

למעשה, **הפתרון הטוב ביותר הוא שהציבור יתפצל לאולמות שונים**, ויתפללו מנחה ונעילה לקראת סיום הצום כמו בכל שנה.

אם דבר זה לא מתאפשר, כיוון שאין קביעה ברורה בפוסקים שאסור לסיים תפילת נעילה בשעה מוקדמת (ורק טוב לסיים סמוך לשקיעה), **הרי שבמציאות שלנו, אם הדבר עוזר, ניתן להקדים ולהתפלל נעילה החל מפלג המנחה**, ולהתפלל בזריזות כך שיהיה ניתן לעשות מניין נוסף. לאחר

²⁵ והרחיב בכך **הרב סולובייצ'יק** (הררי קדם, ח"א, סימן ס"ג, אות ג), שהסביר שמהותה של נעילה הוא ריבוי תפילות. כלומר, פרט לערבית, שחרית מוסף ומנחה, מוסיפים בתעניות תפילה נוספת, כי בצום יש עניין להרבות בתפילה. לכן סבר הגרי"ד שאם אדם לא התפלל מנחה הוא לא יכול להתפלל נעילה, משום שכל מהותה של הנעילה היא **תוספת**, וללא מנחה אין כאן תוספת! ואכן, **החכמת שלמה** (תרכ"ג, א) פוסק שמי שהתפלל נעילה לפני מנחה צריך להתפלל מנחה ולחזור שוב על נעילה (אם כי יש בכך חידוש, והדעה הרווחת היא שאין להתפלל שוב נעילה כי גם באופן כזה מתקיים ריבוי תפילות. ועיינו **שו"ת תפארת אדם** (ח"ב סימן כ"ז), שהסדר איננו מעכב).

²⁶ **האם אפשר להשלים תפילת נעילה?** ייתכן שלשתי ההבנות הללו יש השלכה מעשית: אדם שלא הספיק להתפלל תפילת נעילה, האם יכול להשלים בתפילת ערבית של מוצאי יום הכיפורים ולהתפלל פעמיים? אם נבין שנעילה היא ככל התפילות אלא שהיא "תוספת תפילה", מסתבר שיהיה ניתן להשלימה. אולם אם נבין שזו תפילה מיוחדת של סיום יום הכיפורים (או שקשורה לקדושת יום הכיפורים), ייתכן שאין טעם לאומרה אחרי סיום הצום (אך גם אם נבין שזו "תוספת תפילה", ייתכן שאי אפשר להשלימה, כיוון שהיא לא כנגד אף קרבן, בעוד השלמת תפילה נלמדה מהקרבנות).

למעשה נחלקו בכך הפוסקים. **הרמ"ע מפאנו** (הובא בכף החיים ס"ק יב) כותב שאי אפשר להשלימה, ואילו **הפמ"ג** (ק"ח, מש"ז ס"ק ה) כותב שניתן להשלימה (ואף חידוש, שמי שהפסיד מנחה ונעילה יתפלל בערבית שלוש תפילות שמונה עשרה של חול: הראשונה כנגד ערבית, השניה כנגד נעילה, השלישית כנגד מנחה [בתשלומין, הקדים הפמ"ג נעילה למנחה]). גם פוסקי דורנו נחלקו בדבר זה: **בשו"ת יביע אומר** (ח"ז, או"ח סימן נ"ד) ו**בשו"ת שבט הלוי** (ח"ה, סימן ט"ז) פסקו שאי אפשר להשלים נעילה, ואילו **בשו"ת אור לציון** (ח"א סימן מ') כתב כדעת הפרי מגדים, שניתן להשלים נעילה, וכן מובא בשם **הרב אלישיב** (בספר אשרי האישי, כ"א, כב).

²⁷ בתוספתא (יומא פ"ד ה"ו) מובא: "חומר בשעיר, שהשעיר מכפר מיד, ויום הכיפורים עם חשיכה". כלומר, כאשר אין שעיר, כגון בזמן הזה, יום הכיפורים מכפר בסופו (עיינו חסדי דוד שם, ובחזון יחזקאל שם, גם בפירושים נוספים). אם כך, **נקודת הכפרה היא בסיום הצום**, ולכן מובן מדוע ברגעים אלו אנו מתפללים נעילה ואומרים שבע פעמים י"ג מידות.

שהמניין הראשון יסתיים יתחילו מניין שני (כמובן **לפני השקיעה**), ויסמכו על הדעות שניתן להאריך בתפילת נעילה ולסיים אותה **גם בלילה** (וכפי שכתב המשנה ברורה שהבאנו. וכדאי שיקצר בפיוטים).

אם אכן מקיימים שני מניינים בדרך זו, יש להקפיד על שני דברים:

א. **המתפללים במניין הראשון לא יתקעו בשופר בסיום התפילה אלא רק כשיגיע זמן תקיעת שופר** (השנה - 18:51 לפי אופק ירושלים). כמו כן כמובן **לא ישברו את הצום ולא יעשו מלאכה עד צאת הצום** (19:12 לפי אופק ירושלים).

ב. במניין השני, אם מגיעים לברכת כהנים אחרי צאת הכוכבים - **לא יעלו הכהנים**.²⁸

²⁸ **ברכת כהנים**: בארץ ישראל המנהג לומר ברכת כהנים בנעילה (ויש בכך עילוי מיוחד, שהרי יש השראת שכינה בברכת כהנים וה' מברך את ישראל, ואין יותר מתאים בכך בסיום הצום, לקראת נעילת השערים. ובחוו"ל המנהג שלא לומר ברכת כהנים (**שולחן ערוך** תרכ"ג, ה)). בדיעבד ניתן לומר ברכת כהנים עד שלוש עשרה דקות וחצי אחרי השקיעה, ובדוחק אף מעט יותר, עד 17 דקות אחרי השקיעה (עיינו **שער הציון** תרכ"ג ס"ק יא; **הליכות שלמה**, יום הכיפורים, ד, אות ט, שהקל עד 13 וחצי דקות; ומאידך **בכף החיים** ס"ק כב, הקל עד צאת הכוכבים, וכן **הרב אלישיב**, תפילה כהלכתה כ"ג, הערה רכו, הקל עד מעט לפני צאת הכוכבים).

סימן יא - טבילה לפני ראש השנה ויום הכיפורים בקורונה

שאלה

בשנים רגילות יש מנהג לטבול בערב ראש השנה, ומנהג נפוץ יותר לטבול בערב יום הכיפורים. האם גם השנה, כשמגפת הקורונה סביבנו, וקשה לעיתים למצוא מקוואות גברים מפוקחים, יש חובה לטבול?

תשובה

ראשית אציין שביחס למקוואות הנשים נעשית עבודה מעולה, וברוב המקוואות יש פיקוח וטיפול מיוחד במים, כך שניתן לטבול בהם ללא שום חשש בריאותי ב"ה.

במקוואות הגברים המצב פחות טוב (גם במציאות רגילה). ישנם אמנם מקוואות שהכללים נשמרים בהם בצורה טובה, אולם ישנם מקומות רבים שבהם מקוואות הגברים אינם מפוקחים כלל. כיצד אם כן יש לנהוג ביחס לטבילה לפני ראש השנה ויום הכיפורים במציאות של הקורונה?

האם יש חובה לטבול לפני ראש השנה ויום הכיפורים?

הגמרא (ראש השנה טז.) אומרת שאדם חייב לטהר עצמו ברגל. בעל **שיבולי הלקט** (סימן רפ"ג) מסביר שהטרה היא חלק מההכנה הרוחנית לרגל, ולכן כשם שצריך לטבול לפני הרגל כך בוודאי צריך לטבול לפני ראש השנה ויום הכיפורים:

חייב אדם לטהר עצמו ברגל... הא למדת שבכל רגל ורגל חייב אדם לטהר עצמו, כל שכן בראש השנה ויום הכיפורים שהן ימי משפט שצריך אדם לטהר ולקדש עצמו ולהוציא כאור צדקו ומשפטו כצהרים.

נראה מדבריו **שהטרה היא חלק מההכנה לימים אלו** וחלק מקדושה שמסייעת בעדנו להוציא משפטנו לטובה. לאור דבריו הוא אף מבין **שמברכים על הטבילה, כי טבילה שמטרתה תשובה מברכים עליה:**

ומצאתי בשם הר"ר יצחק ז"ל, בני אדם שטובלין בערב ראש השנה ויום הכיפורים וכל מי שטובל לשם תשובה מברך ברכת טבילה עד שלא יכנס לנהר או לים, לפי שכל השבים חייבין בטבילה.

אולם מדברי **הרמב"ם** (טומאת אוכלין פט"ז ה"י) נראה שיש טעם אחר לטבילה לפני הרגל:

כל ישראל מוזהרין להיות טהורים בכל רגל מפני שהם נכונים ליכנס במקדש ולאכול קדשים.

כלומר, הסיבה לטבילה היא מפני שברגלים נכנסים למקדש ואוכלים קודשים. מכאן ניתן להסיק שבזמן שאין בית מקדש לא צריך להיטהר לפני הרגל, וכמו כן בחגים שאין בהם מצוות עלייה לרגל - דהיינו ראש השנה ויום הכיפורים, אין חובה להיטהר לפני החג (וכך הבין שו"ת שאגת אריה, סימן ס"ז, בדעת הרמב"ם, וכך עולה מדברי רבנו חננאל שם).²⁹

²⁹ אך בשו"ת **אבני נזר** (יו"ד, רס"ד) כתב שגם ביום הכיפורים היו עולים למקדש כדי לראות את עבודת הכהן הגדול, ולכן יש חובת טבילה

אם כך, אם מטרת הטבילה היא לאפשר כניסה למקדש, הרי שכיום אין צורך להיטהר לפני הרגלים. אך אם המטרה היא להתקדש לקראת החג, הרי שגם כיום צריך לטבול, ובפרט בימים הנוראים. עם זאת, מדברי **הרא"ש** (יומא פ"ח סימן כ"ד) עולה שגם אם יש חובה להיטהר לפני הרגל ללא קשר למקדש, הרי שחובה זו קיימת רק כאשר ניתן להיטהר מכל הטומאות, וכיוון שבימינו אי אפשר להיטהר מטומאת מת (כיוון שאין לנו אפר פרה אדומה) ממילא אין כלל חובה להיטהר לפני הרגל. לאור זאת מדגיש הרא"ש שגם מי שטובל בערב ראש השנה ובערב יום הכיפורים לא מברך על טבילה זו, וכך פוסק **השולחן ערוך** (תר"ו, ד).

טעמים נוספים

אף שלמעשה אין **חובה** לטבול בערב ראש השנה ובערב יום הכיפורים, בכל זאת **המנהג** הוא לטבול בזמנים אלו (רמ"א תקפ"א, ד; שולחן ערוך תר"ו, ד; שו"ת שואל ומשיב, תליתאה, ח"א, סימן קכ"ג). עם זאת, **בערב ראש השנה** מנהג זה הוא בגדר "**מצווה**" (מטה אפרים תקפ"א, נג), ואילו **בערב יום הכיפורים** מנהג זה הוא **כחובה** (מטה אפרים תר"ו, ח).

שני טעמים נאמרו לטבילה זו. **הכלבו** (סימן ס"ד) כותב שהטבילה היא מחמת ראיית קרי, משום שמצד הדין בעל קרי אסור בתפילה, וכך כותב גם **הרא"ש** (שם), שביום הכיפורים אנו רוצים להיות "נקיים כמלאכי השרת":

ונהגו לטבול בערב יום הכפורים... והאידנא אין לנו טהרות, וכיון שאין בעלי קריין טובלין כל השנה כולה גם אין חובה לטבילה זו, ואין לברך עליה, אלא שנהגו העולם לטהר עצמן מקרי לתפלת יום הכפורים. וסמכו אמדרש תנחומא בפרשת ואתחנן, ביום הכפורים שהם נקיים כמלאכי השרת.

ואף שלא מקפידים על כך כל השנה, הרי שבימים הנוראים מקפידים על כך (ראו ביאור הלכה תר"ו, ד ד"ה יכול).

טעם נוסף לטבילה בזמנים אלו כותב **המגן אברהם** (תר"ו, ס"ק ח), שהסביר שטבילה זו היא חלק מתהליך התשובה ומתוך רצון להיטהר ולהתקדש לקראת הימים הנוראים. כלומר, הטעם דומה לעיקרון שראינו בדברי שיבולי הלקט, אולם לא מדובר בחובה אלא במנהג בלבד. לטעם זה ניתן להוסיף שטבילה בערב יום הכיפורים מתחברת לחמש הטבילות של הכהן הגדול במהלך עבודת יום הכיפורים.³⁰ בין שני הטעמים ייתכנו כמה הבדלים (הובאו במגן אברהם שם):

א. אדם שטבל בערב ראש השנה ולא ראה קרי עד יום הכיפורים, האם צריך לטבול שוב? אם הטעם הוא משום תשובה וטהרה צריך לטבול שוב, אך אם הטעם הוא משום ראיית קרי הרי שאינו צריך לטבול (אך המגן אברהם שם כותב בשם השל"ה שגם מצד ראיית קרי יש לטבול שם).

³⁰ עיינו **שיעורי הגרי"ד** (עבודת יום הכיפורים, עמ' נד-נז), שהטבילות ביום הכיפורים אינן רק אמצעי לכך שעבודת הכהן הגדול תהיה בטהרה אלא הן חלק מסדר העבודה, ואם כך ייתכן שגם הטבילות שלנו קשורות לתהליך הטהרה (אף שהן לא ממלאות את תפקידן באמצעי לטהרה, כי כאמור כולנו טמאי מתים ולא יכולים להיטהר לגמרי).

ב. האם צריך לומר וידוי סמוך לטבילה? אם הטבילה היא מחמת התשובה והטהרה, מסתבר שכן, וכן כתב ה"ט"ז (ס"ק ה) בשם האר"י. אך אם הטבילה היא מחמת ראיית קרי ממילא אין טעם להסמיך את הווידוי לטבילה, וכן כתבו הרמ"א והמגן אברהם (שם).

ג. כמה פעמים צריך לטבול? אם הטבילה היא לשם טהרה ייתכן שצריך לטבול שלוש פעמים, וכן כתב ה"ט"ז (שם). אך אם הטבילה היא כדי להיטהר מטומאת קרי מסתבר שדי בטבילה אחת, וכן כתב הרמ"א (שם).

תחליפים לטבילה

האם במקום טבילה במקווה יש אפשרות אחרת לטהרה? ייתכן שגם דבר זה תלוי בטעמים השונים: ביחס לטבילת בעל קרי קבעו חכמים שבמקום לטבול יכול אדם לשפוך על עצמו תשעה קבין (כ-12.5 ליטר) (ברכות כב.). אם הטבילה בערב ראש השנה ובערב יום הכיפורים היא מצד טהרה ותשובה, ייתכן שתחליף זה לא יועיל. אולם אם הטבילה היא משום ראיית קרי מסתבר שפתרון זה מועיל, ואכן הרמ"א (תקפ"א, ד; תר"ו, ד) פוסק שמי שאין לו אפשרות לטבול ישפוך על עצמו תשעה קבין.

האם ניתן לסמוך על פתרון זה כאשר יש חשש מקורונה? **בספר המנהגות** (לרבי אשר מלוניל, דף כ:): הסביר מדוע **התקבל המנהג לטבול בערב ראש השנה**:

ומפני שתפלות ראש השנה ויום הכפורים צריכות טהרה מאד ואין הצנה עדיין על כן נהגו לטבול.

כלומר, הסיבה שמנהג זה התקבל היא שבתקופה זו של השנה המים לא קרים ("אין הצנה עדיין"). מכאן עולה שכאשר יש צער לא צריך לטבול. ואכן, המשנה ברורה (תר"ו, ס"ק כב) כותב שמי שיש לו צער מהטבילה יכול לרחוץ בתשעה קבין במקום לטבול.

זמן הטבילה

פתרון אפשרי נוסף קשור לזמן הטבילה. לגבי ראש השנה כתב המשנה ברורה (תקפ"א ס"ק כו, על פי החיי אדם, קל"ח, ה) שעדיף לטבול החל משעה קודם חצות היום (אך יש שלא הקפידו על כך), וביחס ליום הכיפורים, יש הסבורים שיש לטבול לאחר חצות או לאחר שעה שביעית (עיין טור שם בשם רב עמרם גאון). אולם, בתשב"ץ קטן (קפ"ד) כתב שניתן לטבול כל היום, וכך פסק בשלחן ערוך (תר"ו, ד), ולכן ברור שבאופן עקרוני ניתן לטבול במשך כל היום.

במציאות של הקורונה, אם אדם רוצה לטבול מוקדם כדי להספיק להיות במקווה כשהוא נקי יותר או במעין כלשהו לפני שמגיעים לשם אנשים נוספים, אין צורך להקפיד על זמן הטבילה, וניתן לטבול כל היום. כמו כן נראה שבמציאות שלנו, מי שיכול לטבול במקווה מחוטא אפילו כמה ימים לפני ראש השנה ויום הכיפורים, ולשוב ולרחוץ בתשעה קבין בערב החג, יעשה כך.

הלכה למעשה

כאשר יש מקווה מפוקח, ויש כלור במים בכמות מספיקה וניקיון במקווה כראוי, ואין הרבה אנשים במקווה (בהתאם להוראות משרד הבריאות), ראוי לקיים את המנהג לטבול בערב ראש השנה, ועוד

יותר את המנהג לטבול בערב יום הכיפורים. גם מי שטבל בראש השנה יטבול ביום הכיפורים, וישתדל להקפיד בטבילת יום הכיפורים על קציצת ציפורניים ושערות (מטה אפרים תר"ו, ס"ק ח), וישתדל לטבול ג' פעמים (עבור טבילה כתשובה).

אך אם יש ספק (אפילו ספק קטן) לגבי פיקוח נפש, עדיף שלא לטבול כלל, ובוודאי אם הרמ"א התיר רחצה בתשעה קבין מים כשיש "צער", הרי שיש להסתפק בתשעה קבין כשיש חשש של חולי (מקלחת של כחמש דקות היא בשיעור של תשעה קבין), וה' **הטוב יקבל רחצה זו כמו טבילה במקווה, שהרי יודע הוא כמה אנו מצטערים שאין לנו טבילת מקווה אלא רק רחצה, ותהא רחצה זו כטהרה מיוחדת וכהתקדשות שלנו לקראת יום הכיפורים.**

סימן יב - הזכרת נשמות ("יזכור") ביחיד בתקופת הקורונה

שאלה

לצערנו עקב הקורונה ישנם רבים שישארו בביתם ביום הכיפורים מפני שהם בבידוד או בקבוצת סיכון וכדומה ולא יבואו לבית הכנסת. האם ניתן להזכיר נשמות בבית, ביחיד?

תשובה

א. מנהג הזכרת נשמות

הספרדים נוהגים לעשות השכבה בתפילת כל נדרי בליל יום הכיפורים (על פי השולחן ערוך, או"ח תרכ"א, ו; ילקוט יוסף אבלות, ל"ב, ח). האשכנזים נוהגים להזכיר נשמות לפני תפילת מוסף ביום הכיפורים (וכן בשמיני עצרת, בשביעי של פסח ובשבעות). מזכירים נשמות ביום הכיפורים משום שזכירת המתים מעוררת בלב האנשים הרהורי תשובה ומשום שגם המתים זקוקים לכפרה (רמ"א, או"ח תרכ"א, ו; קיצור שולחן ערוך, קל"ג, כא).

ב. האם אפשר להזכיר נשמות ביחיד?

לכתחילה יש לומר הזכרת נשמות בציבור (ובמיוחד את הנוסח "אל מלא רחמים", ראו להלן). אך מי שאין לו מניין יכול להזכיר נשמות גם ביחיד, כיוון שהזכרת נשמות אינה "דבר שבקדושה" שמחייב עשרה.³¹ כאשר מזכירים נשמות ביחיד לא אומרים בסיום "ונאמר אמן" אלא רק "אמן" (גשר החיים ל"ב, ה).

ג. נוסח הזכרת נשמות (למנהג האשכנזים)

בקרב האשכנזים יש שני נוסחים להזכרת נשמות. נוסח אחד פותח במילים "יזכור א-להים נשמת...". ונוסח שני פותח במילים "א-ל מלא רחמים". באופן פשוט הנוסח "יזכור" נתקן עבור הזכרת נשמות שכל אחד ואחד אומר בעצמו לעילוי נשמת קרוביו, והנוסח "א-ל מלא רחמים" נאמר כאשר הזכרת הנשמות נאמרת על ידי שליח הציבור, כגון באזכרות או בהזכרת נשמות בשבתות (זהו גם הנוסח שאומרים לעילוי נשמת קדושי השואה או חללי צה"ל), והיחיד לא אומר אותו (גשר החיים ל"א, ב; ארחות רבנו, ח"ב, הוספות בסוף הספר, עמ' יא), וכך הנוסח ברוב הסידורים.

עם זאת, כיום מקובל אצל רבים לומר את שני הנוסחים גם באופן פרטי: תחילה את הנוסח "יזכור", ואחר כך את הנוסח "א-ל מלא רחמים", וכך מודפס בהרבה סידורים (נטעי גבריאל, ח"ב, ע"ט, י"ח). ויש סידורים שכתוב בהם לומר את הנוסח "יזכור" רק לעילוי נשמת ההורים, ולעילוי נשמת שאר הקרובים אומרים את הנוסח "א-ל מלא רחמים". למעשה, ניתן לומר את כל הנוסחים גם ביחיד.

³¹ שו"ת דודאי השדה, סימן י"ב; גשר החיים שם, אות ו; הליכות שלמה, תפילה, ט"ז, ס"ק ט.

ד. הלכה למעשה

לסיכום: מותר לומר הזכרת נשמות ביחיד, לפי הנוסח שרגילים לומר. דווקא במציאות הקיימות בימינו, שבה רבים אינם יכולים להגיע לבית הכנסת, יש להזכרת נשמות משמעות מיוחדת משום שזכרון המתים מחבר אותנו לשורשי המשפחה ומאחד אותנו יחד.

בע"ה מתוך הזכרת נשמות הנפטרים ומתוך האחדות נתפלל לקב"ה שיסיר מעלינו את הנגע והמחלה, יחזיר אותנו במהרה לחיי שגרה תקינים ובריאים, ויכתבנו ויחתמנו לחיים טובים ביום הכיפורים הזה.

תרשים מסכם - חגי תשרי בקורונה

מקורות והרחבות ניתן לראות בתשובות המלאות על הנושאים השונים

ראש השנה

תפילות ראש השנה

תפילות ראש השנה חשובות מאוד תמיד, ובמיוחד השנה. אמנם, כדי שלא לשהות זמן רב מדי יחד, וגם בגלל שקשה להישאר עם המסכה לשעות מרובות, ניתן לקצר, בהתאם להנחיות הבאות:

ברכות השחר ופסוקי דזמרא - יאמרו בבית (יתחילו "המלך" בבית הכנסת. ואם יש חשש שלא יוכלו להמתין כך ללא דיבור, עדיף להתחיל בבית הכנסת לאחר ישתבח).

פיוטים ומנגינות - מצד הדין, בסדר עדיפות אחרון. אולם, לא נוותר על המנגינות וגם לא על פיוטים מרכזיים, כי הם משמעותיים מאוד מצד ההשפעה על הנפש ועל הכוונה. לכן: ניגון של קדיש וחזרת הש"ץ וכדומה - כרגיל (אבל יותר מהיר).

שירים נוספים בחזרת הש"ץ וכדומה - לוותר.

פיוטים - מצד הדין ניתן לוותר על כל הפיוטים (ולכן בהתאם לזמן כך נעשה). אולם, בדרך כלל ניתן לומר את רוב הפיוטים באופן הבא: א. פיוטים ארוכים (כמו ה' מלך, מלך עליון - לומר רק כמה בתים. ב. ישנם פיוטים שהמניינה מאריכה אותם, יאמר כל הציבור בלחש. ג. פיוטים בודדים המשמעותיים לציבור (כמו 'נתנה תוקף') - לומר במלואם, ובניגון במקומות חשובים בפיוט (וללא חזרות על הניגון). ד. פיוטים שממילא חלק מהקהילות לא אומרות (כמו רוב הפיוטים שעד "מחיה המתים") - לדלג. ה. כל חלק של חזרת הש"ץ, שלא נאמר בתפילת היחיד, החזן לא צריך לומר בקול, ויכולים לומר בשקט, או שהחזן יאמר התחלה וסוף.

הנני העני - יאמר הש"ץ בקול משפט אחד, והשאר בלחש.

בקהילות הזקוקות לכמה סבבים של מניינים: ניתן להתפלל שחרית וקריאת התורה. הציבור ילך הביתה, ואם יש צורך יקדש (ללא לחם). ובשבת, רשאים גם לאכול לחם. לאחר סיום מנייני שחרית, יחזרו לסבבים של תקיעה בשופר (ביום השני) ולמוסף. ואחר כך יאכלו סעודת חג עם פת.

קריאת התורה: לוותר על מי שברך לומר "מי שברך האבות הוא יברך את הבנים ונאמר אמך", או לעשות בסוף מי שברך אחד מלא לכל העולים.

חזן אחד לכמה מניינים: אם אין מישהו אחר, יכול אותו אדם להיות שליח ציבור בשני מניינים בזה אחר זה (עין מ"ב קכ"ד ס"ק ה; שו"ת ציץ אליעזר ט"ז, יד).

ערב ראש השנה

התרת נדרים בזום:

כאשר ישנו קושי לגשת לבית הדין, ובוודאי במציאות של קורונה ובידוד בקורונה או אנשים בקבוצת סיכון - ניתן לעשות התרת נדרים באמצעות טלפון, ועדיף לעשות זאת באמצעות זום (כדאי לארגן לאנשים בקהילה זום מאורגן).

אם אדם רוצה לשנות ממנהג מסוים רק לזמן הבידוד (למשל, לא לצום בערב ראש השנה), איננו צריך כלל התרת נדרים.

טבילה

בערב ראש השנה:

הטבילה איננה חובה, ולכן בכל מקרה של חשש הגיינה (במקוואות גברים), עדיף שלא לטבול, ולהסתפק במקלחת של כמה דקות (ע"פ הרמ"א תר"ו, ד). **וכך גם בטבילה של ערב יום הכיפורים.**

סליחות

ציבור

נוסח הסליחות:

לכתחילה: יאמרו כרגיל, אבל בצורה זריזה יותר ובקיצור של מנגינות, בכדי שלא להאריך בתפילה.

כשיש צורך ניתן לקצר: הבסיס של הסליחות: אשרי, לך ה' הצדקה, י"ג מידות, פיוט אחד או שניים (ואפשר גם בית ראשון ואחרון מהפיוט), זכור רחמך, וידוי אחד, ואנחנו לא נדע, קדיש תתקבל.

זמן הסליחות:

בכל השנים, יש לומר את הסליחות בדרכים א-ג. בקורונה, ניתן לסמוך גם על דרכים ד-ה, כדי לאפשר מניינים רבים או במנייני חצרות: א. מחצות הלילה ואילך. ב. סמוך לתפילת שחרית.

ג. במשך כל היום כולו עד השקיעה (שו"ת יחיה דעת, ח"א, סימן מ"ז), וכדאי להצמיד לתפילת מנחה.

ד. החל משעתיים לפני חצות (שו"ת אגרות משה, או"ח, ח"ב, סימן ק"ה. ללא תחנון).

ה. אם אין דרך אחרת, ובפרט אם יש חשש שהדבר יפריע לשכנים, ניתן לומר מיד לאחר צאת הכוכבים (בעקבות האג"מ שם. ויאמרו ללא תחנון. יש פוסקים רבים שסוברים שעדיף לומר סליחות ביחיד ולא בדרכים ד-ה, אך בשעת הקורונה יש סמך למקלים).

תקיעת שופר היא מצווה מן התורה, ובוודאי שנעשה מאמץ לעשותה כראוי. אולם, ישנם דברים שניתן לקצר בהם כשיש צורך:

כמות התקיעות: מעיקר הדין די בשלושים תקיעות. כמו כן, אפשר לתקוע שלושים תקיעות לפני מוסף, ופרט לכך לתקוע במלכויות, זכרונות ושופרות בחזרת הש"ץ, ולהסתפק בכך. אמנם, כיוון שהתקיעות אינן החלק הארוך בתפילה, וכיוון שהציבור מחכה להן, מומלץ לתקוע מאה קולות כרגיל.

למנצח - די לומר פעם אחת (עין ערוך השלחן תקפ"ה, ד). **נשים -** מצד הדין הן פטורות. וגם אם הן רגילות ללכת בכל שנה, יכולות לוותר בשנה זו (ואינן צריכות התרת נדרים). אולם, כדאי לעשות מאמץ שנשים תוכלנה לשמוע תקיעות, כיוון שהדבר בדרך כלל מאוד חשוב להן, וחשוב לאמץ את רוחן.

כיסוי השופר - בכדי למנוע מרסיסי הרוק לצאת מהשופר אל הקהל, יש לכוון את השופר לחלק שאין בו בני אדם או אל מחיצת ניילון או כלפי מטה (עין כף החיים תקפ"ה, ל). אמנם, אם דרכים אלו אינן מספקות, ניתן לשים כיסוי דק על החלק הרחב של השופר ובתנאי שאיננו משנה את קול השופר.

המקרא - לא צריך לעמוד קרוב, ויכול גם מרחוק לקרוא לבעל התוקע (ובכל מקרה, ה"מקרא" איננו מעכב את התקיעות).

בעל תוקע בכמה מקומות - יכול לברך שוב, וטוב יותר לתת לאחד מהקהל לברך. בתקיעה לנשים - יבקש מאחת הנשים לברך (ש"ע תקפ"ו, ו ומ"ב שם).

שטיפת השופר במים וסבון או באלכוהול: מותר לעשות כך אף בחג עצמו (עין ש"ע תקפ"ו, כג). וצריך להיזהר שלא ישתמשו כמה אנשים באותו שופר ללא חיטוי.

כמה בעלי תקיעה: לכתחילה עדיף שאדם אחד יתקע את כל התקיעות (המתחיל במצווה אומרים לו גמור - רמ"א, תקפ"ה, ד). אולם, מצד הדין ניתן לחלק את התקיעות לכמה תוקעים, ויש שנהגו כך לכתחילה משום חיבוב מצווה (עין מ"ב ס"ק יז). ובמציאות של קורונה, ניתן לנהוג כך לכתחילה. אם התוקע זקוק להחלפה בוודאי שניתן להחליפו, ואם המחליף היה בשעת הברכות והתכוון לצאת ידי חובה לא יברך שנית (תקפ"ה, ג).

צום לחולי קורונה:

אין לנו מידע מספיק על מחלה זו. גם הרופאים אינם יודעים בצורה מלאה מהן ההשלכות של המחלה ומהן המאפיינים שלה, ולכן ניזהר שלא לקחת סיכונים. לאור זאת יש לנהוג כדלהלן (תודה לרופאים שסייעו בעדי - ד"ר רימון וד"ר ליבוביץ):

• **חולה מאומת עם תסמינים (ללא מחלוקת רקע ושאינו בקבוצת סיכון):**

א. חולה קל, למשל שהתסמינים שלו הם רק איבוד חוש טעם - יתחיל לצום כרגיל (ובמיוחד אם הוא מתחת לגיל 35), ואם נחלש, ישתה ויאכל לשיעורין.

ב. חולה בינוני ומעלה (למשל חום או לחילופין קשיי נשימה או חולשה) - לא יצום.

• **חולה מאומת ללא תסמינים וללא חום וכבר עברו שלושה ימים מגילוי התסמינים -** אם הוא חש בטוב (בסך הכל), יצום כרגיל.

• **חולה מאומת ללא תסמינים, אבל גילו את המחלה סמוך ליום הכיפורים -** יכול להתחיל לצום, אולם, אם הוא מרגיש רע מעבר לרגיל או אם מתחילים תסמינים - יפסיק לצום, ובמיוחד אם הוא מעל גיל 35.

• **חולה מאומת בקבוצת סיכון (מעל גיל 60 או מתייחס לקבוצות סיכון המופיעות באתרי משרד הבריאות, קופות החולים ובתי החולים) -**

א. אם ישנם תסמינים - לא יצום (ואם מדובר רק על איבוד טעם, ינסה לאכול ולשתות לשיעורין).

ב. ללא תסמינים - יאכל וישתה לשיעורין.

• **אדם השווה בבידוד -** יצום כרגיל. אם הוא בקבוצת הסיכון ובוודאי אם יש לו מחלות רקע - נראה שישתה לשיעורין.

זקנים (מעל גיל 80) - אם אין להם מחלקות רקע, והם בריאים - יצומו כרגיל. במקרים הבאים לא יצומו: לאחר אירוע מוחי, אי ספיקת כליות, אי ספיקת לב, סוכרת לא מאוזנת או יתר לחץ דם לא מאוזן, ירידה שכלית. **במקרים אחרים של מחלות רקע או חולשה או מחלות נוספות שנעשו להשפיע לרעה על הצום -** יצומו לשיעורין. **מעל גיל 90 -** ברוב המקרים יש להנחות שתייה לשיעורין, פרט לאנשים חזקים ויציבים.

נשים בהריון - אם הן חולות עם תסמינים - יאכלו וישתו כרגיל. חולות ללא תסמינים - עקרונית יצומו, אבל במקרים רבים יכולות לשתות לשיעורין, כגון בחודשי ההיריון הראשונים.

תפילות:

תפילת יום הכיפורים חשובה ביותר השנה, ביום של תשובה וסליחה וניסיון לתיקון העולם בזמן המגפה. אולם, יש לקצר בה השנה, בכדי שלא לשהות זמן מרובה יחד, ובגלל הקושי במסכה להרבה שעות ובמיוחד בצום.

העקרונות של קיצור התפילה דומים לאלו שכתבנו בראש השנה (עיינו שם). פרט לדברים שנכתבו שם (במחזור שלי ליום הכיפורים בהוצאת קורן, נצבעו בצבעים שונים חלקי התפילה לשעת הדחק):

כל נדרי - אם יש ספר אחד יעמוד מישוה עם הספר (אפילו לא ליד הש"ץ. עיין מקורות על ספרי תורה בכל נדרי, במחזור שלי ליום הכיפורים בהוצאת קורן).

• **סדר העבודה** (יומא לו; ש"ע תרכ"א, ד). ויאמרו בלחש בכדי לחסוך זמן. ניתן לדלג על הפתיחה. הש"ץ יאמר משפטים אחרונים בקול ואז יכרעו יחד. יאמרו פעם אחת "והכהנים" בניגון הרגיל, ואילו בשאר הש"ץ רק יתחיל "והכהנים" והשאר בלחש, וכולם יכרעו יחד).

• **אמת מה נהדר -** עד "ככוכב הנוגה".

• **סליחות -** יאמרו "אשרי עיך" עד "לא תודה ולא תמידים", ואז ידלגו ל"זכור רחמיך ה'", ולהמשיך בלחש.

• **וידוי -** כרגיל (אך ללא עיכובים ומנגינות), ואומרים בלחש עד "ולכפרת פשע". לדלג על "יום אתא לכפר" ולהמשיך "א-להינו... מחל לעוונותינו" עד סיום התפילה.

• **עמידה -** עומדים כאשר ארון הקודש פתוח (ואם אין ספר תורה, ניתן לשבת מצד הדין בכל הפיוטים). אמנם, כשיש קושי, ניתן לשבת (בפרט בנעילה).

• **קריאת התורה:** לוותר על מי שברך או לומר "מי שברך האבות הוא יברך את הבנים ונאמר אמן", או לעשות בסוף מי שברך אחד מלא לכל העולים.

• **יזכור:** לומר ללא חזנות. עדיף שאף אחד לא יצא החוצה (אלא אם כן, ינצלו זאת כהפסקה קצרה להורדת המסכות).

• **מנחה ונעילה -** כל מה שלא נמצא בתפילת עמידה, ניתן לומר בלחש בזריזות. ניתן להתחיל נעילה מפלג המנחה (שער הציון תרכ"ג, ה).

שטיפת ידיים באלכוהול: ניתן לשטוף ידיים באלכוהול ואין בכך בעיה של רחצה או של סיכה, שהרי מדובר בתכשיר רפואי שכל מהותו חיטוי, ואין בו כלל הנאה.

- **יחיד המתפלל, איננו תוקע בתוך תפילת לחש** (עיין ראש השנה לד. וש"ע תקצ"ב, א-ב).
- **מוסף** - מי שמתפלל ביחידות לא יתפלל מוסף בתוך שלוש שעות ראשונות (אלא רק לאחר שעובר זמן קריאת שמע, שהוא בסוף שלוש שעות - ש"ע תקצ"א, ח ומ"ב ס"ק יד) - כיום בערך בשעה 9:30.
- **תקיעת שופר** - יתקע בשופר רק לאחר סוף שלוש שעות (מ"ב שם ס"ק טו).
- **כל נדרי** - יאמר "מיום כיפורים זה עד יום כיפורים הבא עלינו לטובה", ולא "מיום כיפורים שעבר ועד יום כיפורים זה" (כיוון שאי אפשר לעשות התרת נדרים ביחיד, אלא רק למסור מודעה על העתיד).
- **קטעים בארמית** - לא יאמר (ואם רוצה לומר יש לו על מה לסמוך).
- **י"ג מידות** - לא יאמר (אך מי שרוצה רשאי לומר בטעמים, וגם את ההקדמה "א-ל מלך").
- **וידוי** - יחיד אומר עשרה וידויים במהלך תפילות יום הכיפורים, כמו הציבור (מ"ב תר"כ ס"ק ב).
- **אבינו מלכנו** - יאמר כרגיל.
- **עבודת כהן גדול** - אומר גם היחיד (ויכול גם לכרוע).
- **יזכור** - אומרים גם ביחידות.

מי שנמצא בבידוד וכמובן מי שחולה - לא יימצא עם אנשים אחרים בסוכה. אם יש אפשרות להקים לו סוכה נפרדת או שיאכל בשעות נפרדות (וידאגו לחיטוי בהתאם להנחיות משרד הבריאות) - יעשה כך. אם לא, הרי שהוא פטור מן הסוכה (ש"ע תר"מ, ג-ד).
חולה פטור מן הסוכה (ש"ע תר"מ, ג).

ליל יום טוב ראשון - יש מצווה לאכול כזית פת בסוכה. אם יש הרבה אנשים שזקוקים לאכול בסוכה, הרי שבמציאות של הקורונה, ניתן לקדש, לאכול כזית (עדיף כביצה, מדין סעודת חג) ולברך ברכת המזון. אחר כך להיכנס הביתה ולהמשיך את הסעודה בבית (ללא לחם).

שאר ימות החג - לכתחילה יש לנהוג כמו בכל השנים, אולם, כשיש צורך בגלל צפיפות וכדומה, ניתן לאכול אכילת ארעי ללא סוכה (ללא לחם). ולאשכנזים, טוב להסתפק בפחות מכביצה מזונות - עיין ש"ע תקל"ט, ב. ובקורונה ניתן להקל יותר, שכל דבר שאיננו לחם או קביעות סעודת מזונות, מותר לאכול מחוץ לסוכה - עיין שם במ"ב בדעות השונות).

אוורור בסוכה - אם יש צורך לעשות סוכה מאווררת בגלל הקורונה, ניתן להסתפק בסוכה שיש לה דפנות המגיעות עד גובה 80 ס"מ, ואף לעשות את הדפנות מחוטטים שיש ביניהם מרחק הקטן מ-24 ס"מ (עד גובה 80 ס"מ). במקרה זה, ישתדלו לעשות את החוטטים סביב כל הסוכה, פרט למקום של פתח (כאשר גם בצד של הפתח, רוב הצד סגור, והפתח איננו רחב מ-4.80 מטר - בעקבות המגן אברהם, תחילת תרל"ב). אמנם, כשיש צורך, די להקיף את החוטטים סביב שתי דפנות, ועוד 56 ס"מ בדופן השלישית).

ארבעת המינים - צריך להיזהר שלא להעביר ארבעת המינים מאחד לשני (פרט לאותם בני משפחה). אם יש צורך להשתמש בארבעת המינים של אדם אחר, יש לשים אלכוג'ל לפני נטילת ארבעת המינים ואחרי הנטילה (ועדיף לנהוג כך מאשר לשים כפפות - עיינו ש"ע תרנ"א, ז ומ"ב שם).

שמחת תורה - עיקר השאלה היא סביב ריקודים עם ספר תורה. מצד אחד, לא נבטל מנהג חשוב זה, המוסיף אהבת תורה ויראת שמים, מצד שני, יש להיזהר מהדבקה, ומומלץ לנהוג באופן הבא: א. כל מי שמחזיק את הספר ישים כפפות חד פעמיות. ב. לא יתנו ידיים בריקודים וישמרו על כל הכללים. ג. יקצרו את הריקוד של כל הקפה.

יחיד בשמחת תורה - אומר "יזכור" ביחידות, ובתפילת מוסף אומר "משיב הרוח ומוריד הגשם", לאחר שידוע שהציבור כבר אמר.